

საქართველოს ახალგაზრდა მეცნიერთა
საზოგადოება

თემურ კენკებაშვილი

ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ძიებანი
წიგნი I

ქრონოლოგიური პარადიგმები

ნარკვევები XIII საუკუნის საქართველოს
ისტორიის ქრონოლოგიიდან

გამომცემლობა „ენივერსალი“
თბილისი 2011

წინამდებარე პუბლიკაციაში განხილულია XIII საუკუნის დამდეგის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიის საკითხები. ნაშრომი ძირითადად ეძღვნება თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის დადგენასა და ამ საკითხის ირგვლივ არსებულ პრობლემებს.

ნაშრომი განკუთვნილია სპეციალისტებისა და საქართველოს ისტორიით დაინტერესებული ფართო საზოგადოებისათვის.

რედაქტორი

გელათის მეცნიერებათა აკადემიის

აკადემიკოსი, პროფესორი იულონ გაგოშიძე

© თ. კენჭეაშვილი, 2011

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2011

თბილისი, 0179, ი. შავაშავის ბაზა 19, ☎: 222 36 09, 5(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-17-464-3

ვერცხლის მინდორის ვაჭარის სიგელი
ნათქვამი

I. საღ და როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე?

თამარ მეფის გარდაცვალების ადგილის
საკითხისათვის

„მხიარულად ამბისაგან მეტყუელი პირი აწ მწუხარებისა მიმართ მიიქცევის. რამეთუ მეგულებების აწ [მე] წარმოთქმა ყოვლისა სოფლისა საგლოველისა ამბისა“.¹ ასე იწყებს მემატყიანე თხრობას თამარ მეფის გარდაცვალების შესახებ.

„ნაჭარმაგევს გარდმოღვა მეფე თამარ, და მის წინაშე იყუნეს ყოველნი დიდებულნი და წარჩინებულნი, და იურენა და განაგნა საქმენი სამეფოსა თუხისანი, და უფროსდა ეკლესიათა და მონასტერთანი. და მუნ დგომასა შინა გამოაჩნდა სენი რამე მომაოცრებელი ჩუენი, რომელი დღითი-დღე დამძიმდებოდა მის ზედა და დიდხან ფარვიდა, რათა არავინ შეაწუხოს, გარნა ურგებელ იქმნა რად ჭირი, არა მიმთუალველი კურნებისა, მაშინდა განაცხადა, რამეთუ დედობრივმან უძლურებამან განგრძობილთა შინა მკვდრობათა არა თავს იღვა შეუმთხუევლად მიშუება აგებულებისა.“

¹ ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 144; ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ივ. ჯავახიშვილის რედ. თბ. 1944. გვ. 32.

„და აქა საბრალოებელ მიჩნს დიდად ერთგულნი იგი კაცნი, თუ ვითარ უგულებელს ყუეს ეგოდენი ტკივნეულობაჲ მისი: რამეთუ წარმოიყუანეს კუბოთა ტფილის[ს], და შემდგომად მცირეთა დღეთა ენებათ ჩუეულებისაებრ, რათა დასოს განვიდნენ“.² (კუბო „ესე არს ქალთა და კაცთა ჩასაჯდომელი, აქლემთა ასაკიდებელი, გინა ხელით სატარებელი“ – სულხან-საბა ორბელიანი; ვახუშტი ბატონიშვილი კი ასე განგვიმარტავს: „კუბო – „ტახტრევანი“³).

დასო იყო თბილისის მიდამოებში, მთიან ადგილას, ხშირი ტყე (მაღნარი), სადაც მეფე თავისი კარით ზაფხულსა და შემოდგომას ატარებდა.⁴ „დასო არს მაღნარისა და ჰკშირისა რომელთაცა ფიჩხთა სახელი არს“.⁵

² ბასილი ეზოსმოძღუარი, ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 144.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973. გვ. 933.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. ჟურნ. „მომხილველი“, 1951 წ. № 2. გვ. 54.

⁵ ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. IV. გვ. 191.

„ისწაფდეს და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე და დი-
დად გაძნელდა სენი იგი უწყალო. და კუალად წარმოი-
ყუანეს აგარათა ციხესა“.⁶

სად იყო აგარათა ციხე? ისტორიულად დადასტუ-
რებულია, რომ იგი დღევანდელი კოჯრის ციხეა.⁷

„და უქმ იქმნა მის ზედა ყოველივე ბუნებათა გა-
მომეძიებლობა მკურნალთა ჯელოვნებისა...“

„...და მერმე უკანასკნელ ჯმა აღმოუტევა, და ყო-
ველთა მშვიდობა მისცა, ესრეთ მეტყუელმან: <ქრისტე
ღმერთო [ჩემო] მხოლოო, დაუსრულებელიო მეუფეო ცა-
თა და ქუეყანისაო, შენ შეგვედრებ სამეფოსა ამას, რო-
მელი შენ მიერ მერწმუნა, და ერსა ამას პატიოსნითა
სისხლითა შენითა მოსყიდულისა, და შვილთა ამათ ჩემ-
თა, რომელნი შენ მომცენ, და მერმე სულსა ჩემსა>. მა-
შინ განვიდეს ყოველნი მწარედ მტირალნი. და თამარ
დაიძინა ძილი იგი მართალთა, და აღესრულა მზე ქარ-
თლისა, და საფლავმან სადიდებელად თვსად დაგუაჭირვა
ცხოვრება მსოფლიო ყოველთა ქრისტიანეთა“.⁸

⁶ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ნუსხა. ე. თაყაიშ-
ვილის რედ. თბ. 1906. გვ. 530; ბასილი ეზოსმოდღუარი, ქარ-
თლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 144.

⁷ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან; თ. კენკე-
ბაშვილი, კოჯრის ისტორია. თბ. 2010. გვ. 10-11.

⁸ მარიამისეული ქართლის ცხოვრება. გვ. 530-531; ზ. ჭიჭინაძე,
ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეთატყვამეტე საუკუნემდე. წ.
II. ტ. I. ტფ. 1898. გვ. 488; ბასილი ეზოსმოდღუარი, ქართლის
ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 144-146.

მართალია, ბასილი ეზოსმოდგარი წერს, თამარ მეფე აგარათა ციხეს გარდაიცვალაო, მაგრამ მისი გარდაცვალების ადგილი მაინც სადავო საკითხია, რადგან თამარის პირველი ისტორიკოსი („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“) გვამცნობს: „მიიცვალა მეფე თამარ ჳმელსა ღგომასა შინა“.⁹

რას უნდა ნიშნავდეს „ჳმელსა“? ეს სიტყვა შესწავლილი აქვს აკად. კ. კეკელიძეს. იგი ამ სიტყვას გადამწერის შეცდომად თვლის და ამბობს: „ჳმელსას“ მაგივრად „ტაბა-ჳმელსა“ უნდა ეწეროსო. ნ. ბერძენიშვილის აზრით: აგარათა ციხეს „იმ ღროს, ჩანს ტაბა-ჳმელაც ეწოდებოდა“-ო.¹⁰ თ. ჟორდანია ფიქრობს, რომ „ჳმელსა ღგომასა შინა“ უნდა ნიშნავდეს მარხვას, „როდესაც აკრძალულია თევზი, ღვინო და ზეთი და ჩვენის აზრით ეს უნდა იყოს მარიამობის მარხვა“-ო.¹¹ (ივ. ჯავახიშვილს ამ სიტყვაზე ყურადღება არ აქვს გამახვილებული). ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სიტყვა „ჳმელსა“ გადამწერის შეცდომა ან მარხვა კი არა, არამედ სიტყვის „ტაბა-ჳმელსა“-ს შემოკლებული ფორმა უნდა იყოს. აქ ვეთანხმებით ნ. ბერძენიშვილის აზრს. როგორც ჩანს, იმ ღროს

⁹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. კ. კეკელიძის რედ. თბ. 1941. გვ. 40; ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 112.

¹⁰ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. გვ. 55.

¹¹ თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. ტფ. 1892. თბ. 2004. გვ. 301.

ამ ადგილს „ტაბა-ვმელა“ ეწოდებოდა. („ზემო ტაბახმელას ანუ კოჯორს“ გარდაიცვალა თამარიო).¹² ამას ამტკიცებს ისიც რომ იოანე ბატონიშვილს თავის ქართლის ისტორიაში, რომელიც კალმასობაშია შეტანილი უწერია, რომ თამარ მეფე „ზემო ტაბა-ვმელას“ გარდაიცვალაო.¹³

თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის საკითხისათვის

თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში სადავო პრობლემათა რიცხვს მიეკუთვნება. თითოეული წყარო თუ საკითხზე მომუშავე მეცნიერი სხვადასხვა თარიღს ასახელებს. ძირითადი მოსაზრებები ასეთია: 1207, 1210, 1212, 1213, 1216 წლები.

ა) ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე გვაუწყებს: „მოახლენი მათნი სულტანნი მოხარკედ დასხნა და სამეფო განუხეთქელად დაიცვა. ყოველნივე შეიტკბნა და მშუდობა ყო ყოველთათჳს. მეფობასა შინა დაყო ოცდა-

¹² 6. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VIII. თბ. 1979. გვ. 308.

¹³ ისტორიანი და აზმანი, კ. კეკელიძის რედ. გვ. 41; თ. კენკებაშვილი, სად და როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე? „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. № 65. გვ. 3.

სამი წელიწადი* და აღვიდა წინაშე ღმრთისა, სადა-იგი მკუდრობენ წინასწარმეტყუელნი და მამათმთავარნი და მეფენი, თუესა იანვარსა თორმეტსა, დღესა ოთხშაბათსა, აგარათა სომხითისათა, ქორონიკონსა ოთხასოცდაშუდსა. დამარხეს ახალსა მონასტერსა, გელათს. ვაი იყო ჟამისა მისთვის რაოდენ ულხინებელი: გლოვა, ტყება და თმათა ფხურა. იქმნებოდა: ღმობიერებანი, სიტკბოებანი, ღირს-თათუს მშობლიურნი ზრდანი და ბოძებანი.

საგმარ იყო გულისცმისყოფა მეცნიერთაგან, მო-თქმა ნუგეშინისმცემელთაგან. იგლოვა ყოველმან ამან სამეფომან ჟამსა ჯეროვანსა. დასუეს გიორგი, ძე მისი, მეფედ მასვე წელიწადსა, რომლისა წელნიცა მრავალჟა-მეულ არიან და ცხოვრება მათი კეთილად წარმართებულ აქა — ცვალებადსა თანა, მერმესაცა — დაუსრულებელ-სა“.¹⁴

1206-7 წლებს სხვა ქართული და უცხოური წყა-როებიც ადასტურებენ.

ბ) ბასილი ეზოსმოდღვარი — „თთუესა იანვარსა ი-ტ“¹⁵. იქვე წერია: „თამარ ოცდასამთა შინა წელიწად-თა შეაწყუდია ყოველი გუარი კეთილ-მეფობისა“.¹⁶

* ანუ, $1184+23=1207$ წ. — თ.კ.

¹⁴ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955. გვ. 369.

¹⁵ ბასილი ეზოსმოდღვარი, ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. გვ. 146.

გ) აფხაზთა ქრონიკა: „ქკს :უკზ*: დასაბამითგან :ხყია: ამას წელსა კარი აიდ[ეს] და თამარ დედწალი გარდაიცვალა. მაშინ ძე მისი ლაშა თორმეტისა წლისა იყო ლაშქარის პირველსა გალაშქრებასა“¹⁷.

დ) „უკვ (ხყი)* აქა მიიცვალა თამარ მეფე და მეორესა წელსა გამეფდა ძე მისი გიორგი“.¹⁸

ე) „გარდაიცვალა თამარი და გამეფდა მისი შვილი ლაშა. მან დალაშქრა არჭეში და ვარაგი, ზოლო სპარსეთის მხარეში ზრეჰამდე [მივიდა].“¹⁹

ვ) თამარის გარდაცვალების თარიღად იუწყება 1206-7 წლებს (პიჯრით 603) იბნ ალ-ასირი: „ყოვლის უზენაესმა ალაჰმა რაკი იხილა ისლამის მომხრეთა სიმცირე, თვითონ იკისრა მისი მფარველობა: მოკლა ქართველთა დედოფალი, ჩამოაგდო უთანხმოება მათ (ქართვე-

¹⁶ ბასილი ეზოსმოდუარი, ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. გვ. 150. $1184+23=1207$, ანუ ბასილი ეზოსმოდუარიც ეთანხმება თამარის 1207 წელს გარდაცვალების ფაქტს.

* უკზ=427; $780+427=1207$ – თ. კ.

¹⁷ თ. ჟორდანია, ქრონიკები. ტ. I. გვ. 294; მცირე ქრონიკები (კინკლოსების ისტორიული მინაწერები). ტექსტები გამოსცა, შესავალი წერილი და საძიებლები დაურთო ჯუმბერ ოდიშელმა. თბ. 1968. გვ. 25.

* 1206 წელი.

¹⁸ მცირე ქრონიკები. გვ. 26.

* მხითარ აირივანეცს თამარის გარდაცვალების თარიღი მოქცეული აქვს 1201-1210 წლებს შორის – თ.კ.

¹⁹ მხითარ აირივანეცი, ქრონოგრაფიული ისტორია. ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილის გამ. თბ. 1990. გვ. 82.

ლებს – თ. კ.) შორის და [მუსლიმანები] იხსნა მათი ცუდი საქციელისაგან წლის დასასრულამდე“.²⁰

ზ) სომხური წელთაღრიცხვის თარიღით 655 (ანუ 1206) წელს, ერთ-ერთ ქრონიკაში ნათქვამია: „ამ წელს ზაქარიამ ტაჭიკებს წაართვა კარი. ივანეს ვაჟი ავაგი დაიბადა. მომდევნო წელს გარდაიცვალა თამარი და მისი ვაჟი ლაშა-გიორგი გამეფდა საქართველოში“.²¹

თ) ვარდან არეველცი მოგვითხრობს: „თამარის მეფობის დროს გაძლიერდნენ ქრისტიანები. მიუხედავად ამისა, (თამარმა) მიატოვა რუსი ქმარი და გაჰყვა ოს ასლანს, რომელმაც წაართვა ალაფი თურქებს და აავსო ივერია ტყვეებით. მისგან ეყოლა ერთადერთი ვაჟი და დაარქვა მას ლაშა. მას ეპყრა გვირგვინი 23 წელიწადი და აღესრულა. ტახტზე ავიდა ლაშა“.²²

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, მეცნიერთა ნაწილი თამარის გარდაცვალების თარიღად ამტკიცებს 1207 წელს.²³

²⁰ ბ. სილაგაძე, XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ ალ-ასირის ცნობათა შუქზე. კრებ. „საქართველო რუსთაველის ხანაში“. თბ. 1966. გვ. 124.

²¹ ჯ. ოდიშელი, ქართული ისტორიული ქრონოლოგიის ერთი საკითხი. ჟურნ. „ცისკარი“, 1976 წ. № 1. გვ. 124.

²² ე. კვაჭანტირაძე, ქრონოლოგიის საკითხები ვარდან არეველცის „მსოფლიო ისტორიაში“. ჟურნ. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1989 წ. № 2. გვ. 111.

²³ იხ. მაგ. ჯ. ოდიშელი, ქართული ისტორიული ქრონოლოგიის ერთი საკითხი. გვ. 124; ს. კაკაბაძე, როდის მიიცვალა თამარ მე-

პირველ რიგში, უნდა განვიხილოთ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანის ცნობა. კალენდარული გამოანგარიშებით, ოთხშაბათი, 12 იანვარი, მოდიოდა 1205 წელს, ხოლო 1207 წლის 12 იანვარი იყო პარასკევი დღე. ივანე ლოლაშვილი სამართლიანად მიუთითებს, რომ ლაშასდროინდელ მემატიანეს ერევა ან წელი, ან თვის რიცხვი, ან დღის სახელწოდება.²⁴

კარის ალების ახლო ხანაში, თამარის მეფობის 23-ე თუ 24-ე წლის შემდეგ, გარდაიცვალა არა თამარი, არამედ მისი მეუღლე დავით სოსლანი.²⁵

1206 წელს დავით სოსლანი მონაწილეობას იღებდა კარის ბრძოლებში. ამას გარკვევით იუწყება თამარის მეორე ისტორიკოსი ბასილი ეზოსმოდვარი: „ხოლო წარმოვთქუათ ესეცა, რამეთუ ოცდამესამედ, გინა-თუ მეოთხედ, აღმავლობასა მეფობისა მისისა წელიწადსა იკითხა (თამარმა – თ. კ.) საქმე კარისა. რამეთუ მრავლით ჟამითგან ჰბრძოდეს სარგის თმოგუელი, შალვა თორელი და მესხნი, გარნა ვერარა ღონე ქმნეს

ფე. „თემი“, 1912 წ. № 56; ბ. სილაგაძე, XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ აღ-ასირის ცნობათა შუქზე. გვ. 129; ბ. სილაგაძე, XIII საუკუნის დამდეგის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1988 წ. № 2. გვ. 170-187; ც. ღვაჭაძე, როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები. IX. თბ. 2009.

²⁴ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. თბ. 1984. გვ. 90.

²⁵ თ. ჟორდანია, ქრონიკები. ტ. I. გვ. 290-300.

აღებისა, რამეთუ ზამთრის მკსინვარებისაგან და სიცივისა უღონო იყვნეს მიდგომად. ხოლო ჟამსა ყინვისასა წყლისაგან განყინულისა ვერ შეუძლებდეს ბრძოლად, გარე შემოუხუნეს ყოველნი ციხენი და სოფელნი, და იგი მხოლო მარტოჲ ჰქონდათ სპარსთა. ამისთჳს განიზრახა კეთილისა გონებითა და წარავლინა დავით ზემოთ ლაშქრითა. წაატანა ზაქარია და ივანე, და უბრძანა, რათა დადგენ მუნ და ძლიერად ეომონ. და ხანგრძლად იქმნა ესე, და თუთ თამარ დადგა ჯავახეთს, და მუნ მოელოდა ამბავსა მათსა.

ხოლო იგინი მივიდეს და ებრძოლეს უკუე შეკრულსა მას ღობესა წყლისათჳს და მრავალთა შინა ღლეთა განტეხეს ადგილი იგი. და გამოიცალა წყალი და მის თანა უმრავლესნი მოქალაქენიცა. ხოლო დაშთომილთა მათ ითხოვეს დავითისგან, რათა თუთ თამარ მივიდეს და მას მიენდვნენ, რამეთუ ეშინოდათ სიტყუათა მათათჳს გინებისათა, რომელთა ციხით გამო იტყოდეს პირველ.

მაშინ მოაწესენეს ესე ყოველი თამარს. ხოლო იგი მივიდა. და მოიხუნეს ციხოვანთა მათ კლიტენი წინაშე ძისა მისისა გიორგისა და მერმე თამარის წინაშე და ითხოვდეს მშუდობასა და ფიცსა, რათა არა განსცეს კარი, ვითარ ანისი და დვინი არამედ სამეფოდ დაიმჭიროს. ამისთჳს მისცა სიტყუა მტკიცე და უბრძანა ძესა თჳსსა გიორგის, რათა შევიდეს და თუთ მოითუალოს ქალაქი და ციხე. რომელი-ესე ესრეთ იქმნა. და ესე ერთი ქალაქი და ციხე თჳსად დაიმჭირა, მათ

ყოველთაგან, რომელნი აიხუნა ზორაკერტით რაქსამდის, გაგით განძამდის და ჯავახეთით სპერამდის“²⁶.

კარის ალებისთვის ბრძოლამ დავითის მონაწილეობით გასტანა რამდენიმე თვეს – 1206 წლის გაზაფხულიდან შემოდგომამდე. მაშინ დავითი იქ გაცივდა და დასნეულდა (თუ დაიჭრა) და უმაღლ ქართლში წამოიყვანეს. სნეულება (თუ ჭრილობა) მას გაურთულდა და გარდაიცვალა. სწორედ ამ ამბის გამოძახილია აბნ აღასირის ცნობა, – აღნიშნავს ივ. ლოლაშვილი – რომელშიც მეფე-მამაკაცის გარდაცვალება აღრეულია დედოფლის სიკვდილში.²⁷

ფარსადან გორგიჯანიძე დავითის გარდაცვალებაზე წერს:

„აქა მეფეთა ზედან [მ]ფლობელი სოს[ლ]ან დავით, მეფე საქართველოსი, მიიცვალა. დარჩა მას შვილნი ქალ-ვაჟნი საცე[ლ]მწიფოდ – ლაშა-გიორგი და დედოფლობის ღირსი, ასული მეფეთა რუსუდან. დიდი მარხო აღდგომამდისინ გეგუთს იყვნეს და მხარგრძელნი ორნივ ძმანი მეფეს თანა იყვნენ. და სხვანიცა მრავალნი დიდებულნი იქ იყვნენ, რომ აღდგომა მეფესთან გარდა[ი]ხადონ. და შე[ე]ქმნათ ტირილნი [და] გლოვანი და შავით შეიმოსრნეს. ღზინი, სმა-ჭამა და სიმღერა აღაპად და ტირილად გარდ[ა]ექცათ“.²⁸

²⁶ ბასილი ეზოსმოძღუარი, ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 143-144.

²⁷ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 91-92.

²⁸ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 92.

ამ წყაროთა საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ კარის აღების შემდეგ საქართველოში ერთხანს მშვიდობა დამყარდა. სამეფო კარი იშვებდა და იხარებდა „ჟამს გარდავიდიან აფხაზეთს და განაგნიან საქმენი მან-დაურნი, და მოინადირიან კეთილი იგი სანადირო – გეგუთი და აჯამეთი, მერმე გარდმოვიდიან ქართლს, სომხითს და დადგიან ღურს“²⁹. ივ. ლოლაშვილი ფიქრობს, რომ დავითი 1207 წლის დიდმარხვაში უნდა გარდაცვლილიყო.³⁰ საკსებით სამართლიანი ჩანს ივ. ლოლაშვილის ვარაუდი, მაგრამ რომ მივყვეთ „აზმათა“ ტექსტს, ასე არ გამოდის. მასში მითითებულია, რომ დავითის გარდაცვალების შემდეგ მოდიოდა დიდმარხვა და არა მისი გარდაცვალების ღროს. დავით სოსლანის გარდაცვალების თხრობის შემდეგ მემატთანე წერს: „მათ უკუე ჟამთა, არა მცირედ მყოფელთა, მშუდობა იყო ყოველგან. და მეფე იყო გეგუთს, რამეთუ იყო წმინდა-მარხვანი“³¹. აქ აშკარად ჩანს, რომ დავითის სიკვდილიდან დიდმარხვამდე გაუვლია რამდენიმე ხანს... თ. ჟორდანია საკსებით სამართლიანად მიიჩნევდა, რომ ლაშასდროინდელი მემატთანის ცნობა (და სხვა წყაროები) გაგებულია შეცდომით და მათში საუბარია არა თამარის, არამედ

²⁹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 99.

³⁰ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 93.

³¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 100.

დავითის გარდაცვალების წელზე.³² აქედან გამომდინარე, დავით სოსლანი უნდა გარდაცვლილიყო 1207 წლის 18 იანვარს³³ და სწორედ რამდენიმე თვის შემდეგ მოუწევდა აღდგომის მარხვა.

...სწორედ მაშინ, როცა თამარი გეგუთში იმყოფებოდა, სომხეთში მოხდა ყველასათვის შემადრწუნებელი ამბავი: აღდგომა დღეს არდაველის სულთანმა უმოწყალოდ ამოჟლიტა ანისელი მოქალაქენი³⁴. ამას ისტორიკოსი ასე აღწერს:

„არდაველის სულტანმან, აღძრა მტერობა ქრისტეანთა ზედა, და მოუწოდა სპათა მისთა, და წარმოემართა და მოაოკრა ანისი, რამეთუ უწყოდა მკარგრძელთა შინა-უმყოფელობა*. წარმოვიდა და აღვლო რაკსის პირი, და უგრძნობლად მოვიდა ანისსა; გზა-გზა არვის ავნო და დიდსა შაბათსა მწუხრი მოვიდა ქალაქსა ანისისასა. და ვითარ ცისკარი მოეახლა და ჰკრეს ძელსა და განახუნეს კარნი ქალაქისანი, მყის მიეტევენეს კარსა ქალაქისასა, შეუტევენ ციხენი, და ვერ მოასწრეს კარნი, და შევიდეს ქალაქად. იწყეს ჯოცად, კლვად, ტყუეობად. უძრავლესი ერი იყო ეკლესიათა შინა, ვითარ

³² თ. ჟორდანია, ქრონიკები. ტ. I. გვ. 296-297.

³³ დავითის გარდაცვალების თარიღად იგივეს მიიჩნევდა ივ. ჯავახიშვილიც. იხ. მისი ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. თბ. 1931. გვ. 279-280.

³⁴ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 93.

* მხარგრძელები ამ დროს თამარ მეფესთან იყვნენ გეგუთში – თ.

შეჰგავს ქრისტიანთა სჯულსა. რომელიმე ივლტოდა დარბაზოანთა და მუნ გამაგრდა, რომელიმე ივლტოდა ქუაბოანსა, რომელსა ქარტუნობითა უკმობენ“.³⁵ მათ არავინ დაინდეს: „ერთი ბევრი და ორი ათასი (ე.ი. 12.000) კაცი ეკლესიათა შინა, ვითარ ცხოვარი, დაკლეს“. ასევე უამრავი ადამიანი ამოსწყვიტეს ანისის „უბანთა და ფოლორცთა შინა“. აცნობეს თუ არა ეს საზარელი ამბავი „მეფესა თამარს, ამირსპასალარსა ზაქარიასა და მსახურთუხუცესსა ივანეს“, ძლიერ შეწუხდნენ და „გულისწყრომითა მოცულნი სპარსთა მიმართ ბრძოლისა ყოფად აღემზადნეს“. თამარის ბრძანებით, მხარგრძელებმა სწრაფად შემოიკრიბეს მოლაშქრენი და გაემართნენ არდაველის სულთნის დასასჯელად. მათ „გარდავლეს გელაქუნი და ჩავლეს სისიანი, გავიდეს ხუდაფრინის ვიდსა და მიმართეს არდაველს. ესრეთ მოუწონეს ყამი, რომელ აიდი განთენდებოდა, რომელ არს აღვსება მათი“, და ქალაქს ღამით შემოარტყეს ალყა, ხოლო როცა „გაჴშირდა მუყრთა ყივილი, ყოველგნით ციხენი შემოუტივეს მჴარგრძელთა, შეუძდეს უომრად ჴელთ იგდეს ქალაქი, თვთ სულტანი, ცოლნი და შვილნი მისნი“ და ქალაქი ააოხრეს: „ათორმეტი ათასი კაცი, რჩეული მიძვითთა შინა მოკლეს“, სულთანიც სიკვდილით დასაჯეს, ხოლო მისი ცოლ-შვილი ტყვედ წამოიყვანეს და ასე ძლევა მოსილნი

³⁵ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ფაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 100.

„მოვიდეს მეფეთა-მეფესა და მზეთა-მზეთასა და დედოფალთ-დედოფალსა წინაშე“.³⁶

იბნ-ხალიკანი ამ ამბავს 1206-1207 წლებით ათარიღებს.³⁷ „რაკი 1206 წელს ქართველები კარის აღებით იყვნენ დაკავებულნი, ამისი მომდევნო აღდგომა და აიდი მოვიდოდა 1207 წელს“ – შენიშნავს ივ. ლოლაშვილი.³⁸ ეს სწორედ ის წელია, როდესაც მგლოვიარე თამარი გეგუთში იმყოფებოდა³⁹. მაშასადამე, ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატინის და სხვათა ცნობები თამარის 1207 წელს გარდაცვალებასთან დაკავშირებით, მცდარია. 1207 წლის 18 იანვარს გარდაიცვალა დავით სოსლანი.

მაშასადამე, ბასიანის ომიდან დავით სოსლანის გარდაცვალებამდე შეიძლება დადგინდეს ისტორიულ მოვლენათა ასეთი ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა⁴⁰:

- 1202 წელს მოხდა ბასიანის ომი. ქართველებმა დავით სოსლანის მხედართმთავრობით სასტიკად დაამარცხეს რუმის სულთანი რუქნადინი და დიდი გამარჯვება იზეიმეს.⁴¹

³⁶ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 100-103.

³⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 287.

³⁸ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 94.

³⁹ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 94.

⁴⁰ ვიმოწმებთ ივ. ლოლაშვილის მიხედვით. მრავალკარედი. გვ. 95-

⁴¹ გ. ალასანია, ბასიანის ბრძოლის თარიღისათვის. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1975 წ. № 1. გვ. 89-92; ა. გამყრელიძე, ბასიანის ომი

• 1204 წელს ლიხთ-იმერთა მცირედი ლაშქრით დავითმა დაიპყრო შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სანაპირო. აქ თამარის განკარგულებით დაარსდა ტრაპიზონის იმპერია, რომელსაც სათავეში კომნენები ჩაუდგნენ⁴². იმავე წელს ქართველებმა დალაშქრეს ადარბადაგანი და ხლათი.

• 1205 წელს ქართველთა ლაშქარმა დაარბია არჭეში და კარისაკენ გაემართნენ.

• 1206 წელს ხანგრძლივი ალყის შემდეგ კარი დაიპყრეს. ციხის გასაღები ჩაიბარა ლაშა-გიორგიმ. დამყარდა მშვიდობა.

• 1207 წლის 18 იანვარს გარდაიცვალა დავით სოსლანი. ამის შემდეგ თამარი გეგუთში დარჩა აღდგომამდე.

• 1207 წლის აღდგომას არდაველის სულთანმა დაარბია ქალაქი ანისი, ზოლო მაჰმადიანთა დიდი ღლე-სასწაულის (აიდის) ჟამს ზაქარია და ივანე მხარგრძე-ლებმა შური იძიეს მუსულმანებზე – არდებილი ააოხრეს, სულთანი კი სიკვდილით დასაჯეს.⁴³

თარიღი და ტრაპიზონის იმპერიის დაარსების ზოგიერთი საკითხი. კრებ. „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“. თბ. 1966. გვ. 247-256; ბ. სილაგაძე, XIII საუკუნის დამლევის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან.

⁴² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 142.

⁴³ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 96.

...1210 წელს, როგორც ცნობილია, ქართველებმა ირანზე ილაშქრეს. მაგრამ ჩვენ არ ვიცით რა ხდებოდა საქართველოში 1207-1210 წლებს შორის, რადგანაც ქართულ საისტორიო წყაროებში ამაზე არაფერია ნათქვამი. თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსი („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“) არდაველის სულტნის დასჯის ამბის შემდეგ პირდაპირ ირანში ლაშქრობის ამბავს გვიყვება; მეორე ისტორიკოსი – ბასილი ეზოსმოდვარი ამთავრებს კარის ანექსიის აღწერას და მაშინვე იწყებს თამარის ავადმყოფობისა და გარდაცვალების ისტორიას; ხოლო ლაშასდროინდელი მემატიანე კარის აღებიდან უეცრად გადადის საქართველოს შინაური ცხოვრების აღწერაზე, შემდეგ იძლევა დავით სოსლანის დახასიათებას, შემდეგ დასძენს: „დალეწნეს სპარსეთისა ქალაქნი, და მარანდი ამოსწყვიდეს და ერანის ქუეყანა“.⁴⁴ წყაროთა ასეთი სიმწირის მიუხედავად, მაინც შეიძლება ზოგი რამის დადგენა, უპირველესად კი იმისა, თუ როდის აკურთხა თამარმა ლაშა-გიორგი თანამოსაყდრედ. ძველი წყაროებიდან ამის შესახებ ინფორმაციას გვაწვდის ჟამთააღმწერელი (ე.წ. „მონღოლთდროინდელი მემატიანე“):

„ამას სანატრელსა (თამარს – თ. კ.) სიცოცხლესა შინა თჳსსა დაედგა გვრგუნი ძისა მისისა გიორგისადა, რომელსა ლაშობითცა უწოდა. იყო წლისა ათცამეტიცა,

⁴⁴ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. I. გვ. 369.

რაჟამს დაიდგა გვრგვინი მეფობისა და მეფემან თამარ მიულოცა მეფობა.⁴⁵

ამასვე იუწყება ფარსადან გორგიჯანიძე, ოღონდ დამატებით ის აღწერს ლაშას პირველი გამეფების ცერემონიალს:

„ღმრთით გამდიდრებულმან, ქვეყანათა ზედან სიკეთით და სიმართლით სახელგანთქმულმან, მტერთა მძლემან და არავისგან ძლეულმან, დედა[თა] შიგან მეფეთკურთხეულმან, მრავალჯერ სახელო[ც]ანად ომგამარჯვებულმან..., მადლმოქმედებით ქალწულმან, ზიარმან დავით-სოლომონიანთ მეფეთა-მეფემან თამარ [უ]წინარესა თავისავე სიცოცხლეში თავისი შვილი ლაშა-გიორგი მეფედ აკურთხა: და თავისი მამა-პაპათა სვიანი და ბედნიერი გვირგვინი თავს და[ა]დგეს, შესვეს ტახტსა მისისასა და ჯელთ მისცეს საცე[ლ]მწიფო სკიპტრა და აუმართეს წინა დროშა, მრავალჯერ სახელო[ც]ნად გამარჯვებული, ჯვარცმის სახელზედ ქმნილი. მოვიდენ სამეფოსა კარსა მეფენი და ერისთავნი, და მანდატურთუხუცესნი, სპასალარნი და ლაშქართ-უხუცესნი, აზნაურნი და მსახურნი, და მოკვლენი დარბაზისანი და მოქალაქენი მელიქნი და დიდვაჭარნი, და უფროსნი სჯულისანი – პატრიარქნი, და ორნივ კათალიკოზნი და ეპისკოპოსნი, ბერნი და მღრდელნი. საცა ვინ იყვნეს შენობასა შინა, პალატასა სამეფოსა, სცეს თაყვანი

⁴⁵ ჟამთააღმწერელი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 151.

მეფეთა-მეფეს გიორგის და შეაყარეს შეძლებისა ღონითა ოქრო და ვერცხლი და თვალ-მარგალიტნი. იქმნა დიდი ღზინი, სმა-ჭამა, სიმღერა და გახარება. და ყოველნივე შეიმოსეს მეფის სალაროდამენ. და გიორგი მეფე იყო ცამეტის წლისა. ასწავლიდა დედა შვილსა კარგად სა-კე[ლ]მწიფოსა ზნე-საქციელსა“.⁴⁶

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თამარის თანამედროვე ისტორიკოსებს ლაშა-გიორგის თანამოსაყდრეობაზე არაფერი აქვთ ნათქვამი, მაგრამ ამის გამო ჩვენ არ უნდა უარვყოთ ჟამთააღმწერლისა და ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობები, რადგანაც ლაშას თანამეფობაზე მიუთითებენ სომხური საისტორიო წარწერებიც. მაგ., 1206 წლით დათარიღებულ წარწერაში ლაშა უკვე მეფედ იხსენიება: „მეფობასა ლაშასისა... მამა სამუელმა და ძმობის წევრებმა ავაშენეთ ესე ეკლესია პატრონთა დიდი ხნის სიცოცხლისათვის“. ან „წელსა ღმრთივ-ძლიერთა მეფეთა თამარისა და მისი ძის გიორგისსა... მოწოდებულ ვიქმენ ჰალბატის წმინდა ხატის ეპისკოპოსად მე, პოჰანესი, ხაჩენიდან“...⁴⁷

როგორც ზემოთ აღვნიშნა, ჟამთააღმწერელი იუწყება, რომ თამარს „სიცოცხლესა შინა თვსსა და დაედგა გვრგვნი ძისა მისისა გიორგისადა“. მაშინ გიორგი ცამეტი წლისა იყო. მართალია, ეს ცნობა ოდნავ გვიანდე-

⁴⁶ რ. კიკნაძე, კიდევ ერთი ქართული წყარო ლაშა-გიორგის ისტორიისათვის. კრებ. „საქართველო რუსთაველის ხანაში“. თბ. 1966. გვ. 97-98.

⁴⁷ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 97-98.

ლია, მაგრამ უეჭველად ძველი წყაროდან მომდინარეობს. ამას თვით ზმნაც „დაედგა“ ადასტურებს: იგი მიუთითებს ჟამთააღმწერლის მიერ წაკითხულსა თუ გაგონილს.⁴⁸

შვილის გამეფება მშობელი მეფის სიცოცხლეშივე ჩვეულებრივი მოვლენა იყო XI-XII საუკუნეების საქართველოს ისტორიაში: დავით აღმაშენებელს 1089 წელს „თვთ მამამან დაადგა გვრგვნი მეფობისა“.⁴⁹ დავითმაც 1125 წელს „თუსითა კელითა დასვა საყდართა თუსთა ძე თუსი დიმიტრი. და დაადგა თავსა შუენიერსა გვრგვნი ქვათაგან პატიოსანთა“.⁵⁰ დავით მეხუთეც მამის სიცოცხლეში დაჯდა მეფედ. ხოლო გიორგი მესამემ 1179 წელს თამარს თავისი ხელით „დაადგა გვრგვნი ოქროდსა თავსა მისსა, ოქროდსა მის ოფაზისა, აღმკული იაკინთთა, ზმირთა და სმარაგდოთა მიერ“.⁵¹ ასე რომ, რაკი ჩვენ გვაქვს ცნობა – თამარმა ლაშა-გიორგი

⁴⁸ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარგი. გვ. 100-101.

⁴⁹ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955. გვ. 324.

⁵⁰ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. I. გვ. 369; თ. კენკეზაშვილი, საქართველოს სამეფო სელისუფლებისთვის ბრძოლა დავით IV აღმაშენებლის მეგვიდრეთა შორის. თბ. 2010. გვ. 3; 12.

⁵¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 21; რ. მეტრეველი, ქრონოლოგიის საკითხები. თბ. 2002. გვ. 36-38; რ. მეტრეველი, საისტორიო ნარკვევები. თბ. 2009. გვ. 227-228.

თანამოსაყდრედ დასვაო, ეს საქართველოს სამეფო კარის ტრადიციული წესით გამართლებულია.

უჩვენებია, ლაშას გამეფება მოხდებოდა მხოლოდ დავით სოსლანის გარდაცვალების შემდეგ, დაახლოებით 1207 წლის მეორე ნახევარში.⁵²

ისტორიკოსები ლაშა-გიორგის დაბადებას ათარიღებენ 1192 (თუ 1193) წლით. ლაშასდროინდელი მემკვიდრე ანე ამბობს, რომ გიორგი „ოდეს დაიბადა, ქორონიკონი იყო ოთხას და ცამეტი“⁵³, ანუ 1293 წელი. ისე გამოდის, რომ ჟამთააღმწერელი თითქოს ამბობს – დავითი გარდაიცვალა არა 1207, არამედ 1206 წელსო, მაგრამ ეს ერთწლიანი სხვაობა ქორონიკონსა და ქრისტესით წელთაღრიცხვას შორის ხშირი შემთხვევაა⁵⁴.

...როგორც აღინიშნა, 1210 წელს ქართველებმა დალაშქრეს სპარსეთი. ამის შესახებ „აზმათა“ ავტორი წერს:

„მოვიდეს მკარგრძელნი – ამირსპასალარი ზაქარია და მსახურთუხუცესი ივანე – და კარამ გაგელი [თამარ] მეფის წინაშე და მოაცხენეს: «ძლიერო კელმწიფეო, შარავანდთა შორის უმეტეს აღმობრწყინებულო! იხილე, და განიცადე სამეფო თქუენი და ცან სიმკნე და სიქველე სპათა შენთა; გულისკმა ყავ, რამეთუ მრავალ-

⁵² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VI. თბ. 1973. გვ. 85.

⁵³ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. I. გვ. 369.

⁵⁴ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 101-102.

ნი ახოვანნი, მკნენი და რჩეულნი იპოებიან სპათა შენტა შორის, რამეთუ არა არს წინააღმდეგობი მათი. აწ ბრძანოს მეფობამან თქუენმან, რათა არა ცუდად დავიწყებასა მიეცნეს სადამე სპათა შენტა საქმენი, არამედ აღვაძკედროთ ერავს, რომეჟურსა ზედა, რომელ არს ზუარასანი, და ცნან ყოველთა სპათა აღმოსავლეთისა ძალი და სიმკნე ჩუენი. და უბრძანე სპათა საქართველოსადთა მზა იყვნენ ლაშქრობად ზუარასანს. დაღათუ, არავინ ქართველთაგანი მიწევნულ არს ზუარასანს და ერავს, არამედ ბრძანე, რათა ნიკოფსით დარუბანდამდე აღიჭურნენ და მზა იყვნენ!“. მეფემ გასცა ბრძანება. „დაასკუნეს ლაშქრობა და იწყეს კაზმა“. დადგა შემოდგომა. ლაშქარი შეიკრიბა თბილისში. თამარმა დაათვალიერა იგი, მოიწონა „აბჯარი და ცხენკეთილობა მათი, სიდიდე და სიმკნე სპათა მისთა“. მერმე მან თავისი ხელით „მოიღო დროშა სვიანად კმარებული, გორგასლიანი და დავითიანი. და შეავედრა მასვე ვარძიისა ღმრთის-მშობელსა; დროშა და ლაშქარი დალოცა და წარავლინა სპარსეთს“... ხანგრძლივი ლაშქრობის შემდეგ ქართველი მეომრები სპარსეთიდან უკან დაბრუნდნენ. გზად მათ თავრიჟელებმა „მოართვეს სიმდიდრე აურაცხელი; თვთ მეფეთა მზისა და მზეთაცა მზისათჳს წარმოგზავნეს თუალნი დიდ-ფასიანნი, ძკრად საპოვნელნი და ჭურჭელნი უცხონი“. თბილისში მოსულ ლაშქარს თამარი „მხიარულითა პირითა გაეგება, ზეიმი-თა და დიდებითა. იყო კმა ბუკთა და ღუმბულთა, რომელ არცა ძუელ ოდესმე ქმნულ იყო ესევეთარი

გამარჯუება, არცა მეფეთაგან, არცა მთავართაგან. შევიდეს ისანთა. დაჯდა მეფე ტახტსა სამეფოსა. შეუძღვა ამირსპასალარი და შევიდნეს თავადნი და დას-
ხდეს წესისაებრ. და მოიღეს არმაღანი ურიცხვ და
დადევს მეფის წინაშე. განკვრდა მეფე; არავის ქარ-
თველთაგანსა ენახა ეზომი სიმდიდრე, და აურაცხელნი
თუაღნი და მარგალიტნი. ხოლო მეფეცა თამარ არა
უმაღლო იპოვა ღმრთისა მიმართ: აღასრულებდა ლიტა-
ნიობასა და ღამისთევასა. მრავალნი გასცნა ობოლთა და
გლახაკთა ზედა, და ლაშქართა ზედა გაყო საჭურჭლე
დიდი; აღვსებულნი კუალად აღავსნა. იყო მადლობა ესე-
ვითარი გამარჯვებისათჳს ღმრთისა მიმართ“.⁵⁵

ამ თხრობაში შეიმჩნევა „უპირველესად თვითმზილ-
ველისა და თანამზღუდრის მიერ განცდილი შტაბეჭდილე-
ბა. ამბავი მოთხრობილია მაღალფარდოვანი ენით, ჰიპერ-
ბოლურად, რაც საერთოდ დამახასიათებელია „აზმათა“
ავტორისათვის, თორემ აქ ფაქტების შეცვლა და დამა-
ხინჯება არ იგრძნობა. მაშ, რატომ არ უნდა დავიჯე-
როთ ეს შინაარსიანი თხრობა, რომელსაც თანადროუ-
ლობის დაღი აზის, და უნდა ვენდოთ მხითარ
აირივანეს, რომელსაც ქართველთა ლაშქრობის შესახებ
მხოლოდ ყურმოკრული ჩანაწერი მოეპოვება? თუ ამ
დიდი სამხედრო ექსპედიციის დროს (1210 წელს)
თამარი გარდაცვლილი იყო, როგორც ირწმუნებიან ს.
კაკაბაძე, ბ. სილაგაძე და ჯ. ოდიშელი, რატომ

⁵⁵ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს.
ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 103-109.

იხსენიებს „აზმათა“ ავტორი ამ მეფეს, როგორც სპარსეთში ლაშქრობის მომსწრეს? ნუთუ იგი შეცდომას უშვებს? განა ზემოხსენებული ფაქტები – მხარგრძელთა და ვარამ გაგელის მისვლა თამართან, მათი მოხსენება; თამარის დასტური, მის მიერ მოლაშქრეთა საზეიმო დათვალიერება, თავისი ხელით დროშის მოღება და ვარძიის ღმრთისმშობლისადმი შევედრება, გაცილება, მერმე თავრიჟელთაგან თამარისათვის საჩუქრების წარმოგზავნა, მის მიერ ისანში დარბაზობის მოწყობა, სპარსეთიდან მოტანილი სიმდიდრის დათვალიერება და გამარჯვების ზეიმში მონაწილეობა, რომელთაც შესანიშნავი ენამზეობით მოგვითხრობს ჩვენი ისტორიკოსი, მოგონილია? რა ძალა ედგა ისტორიკოსს, ასეთი დეტალები მიეწოდებინა მკითხველისათვის, თუკი მან არ იცოდა სპარსეთში ლაშქრობის მომსწრე მეფე ვინ იყო? არა, „აზმათა“ ავტორის თხრობაში ეჭვს ვერ შევიტანთ! სპარსეთში ლაშქრობა მოეწყო 1210 წელს თამარის დასტურით. მასში ლაშა-გიორგის მონაწილეობა არ ჩანს. მაშასადამე, 1210 წლის შემოდგომაზეც თამარი ცოცხალია.“⁵⁶

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ისტორიკოსებში, არსებობს ასევე აზრი, რომ თამარი 1210 წელს უნდა გარდაცვლილიყო. 1210-11 წლებს თითქოს ადასტურებენ მცირედი ქართული საისტორიო წყაროები:

⁵⁶ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 104.

ა) ჟამთააღმწერლის ცნობა: „რაჟამს მიიცვალა თამარ, იყო ლაშა ათვრამეტიისა წლისა“ ე. ი. თამარი აღესრულა 1211 წელს.

ბ) ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობა: „რა დედა მიიცვალა, გიორგი მეფე თვრამეტი წლისა ქმნილ იყო“. ამის მიხედვითაც თამარი გარდაცვლილა 1211 წელს.

გ) ერთ-ერთი კვინკლოსის მინაწერი: „ულა. 1211. თამარ მეფე გარდაიცვალა... და მეორესა წელსა მეფედ დაჯდა გიორგი, ძე მათი“.⁵⁷

დ) ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობა: გარდაიცვალა თამარ „წელსა ქსა ჩსა (1201), ქართულსა უკა (780+421=1201), იანვარს ი ზ (18). ხოლო სანატრელსა თამარს თჳსითა ჳელითა დაედგა გურგუნი ძისა თჳსისა გიორგისათჳს ქსა ჩრჳვ (1196), ქართულსა უივ (1196) ხოლო შემდგომად მიცვალებისა დედისა თჳსისა იქმნა მეფედ ლაშა-გიორგი, ძე თამარ მეფისა, წლისა ი ზ (18)“.⁵⁸

საერთოდ, ვახუშტის „ისტორიაში“ XV საუკუნეზე ადრინდელი პერიოდის ისტორიული ფაქტებისა და მოვლენების თარიღები გადაწეულია წინ დაახლოებით ათი წლით. მაშასადამე, მისი ცნობითაც ლაშა გამეფებულა დედისავე სიცოცხლეში 1206 წელს, როცა ლაშა 18

⁵⁷ მცირე ქრონიკები. გვ. 28.

⁵⁸ ვახუშტი ბატონიშვილი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. IV. გვ. 191-192; 196.

წლისა ყოფილა. აქაც ზუსტად გამოვრებულია ჟამთა-
აღმწერლის უწყება.⁵⁹

ე) „ქართლის ცხოვრების“ ბარათაშვილისეული
ნუსხის თარიღი: „თამარ დაიძინა ძილი იგი მართალთა
თთუესა იანვარსა ი ზ (18), ქსა ულ (1210 წ.).⁶⁰ აქ
დაშვებულია წერითი შეცდომა: გადამწერს დედნისეული
„ულა“ ამოუკითხავს „ულ“-დ, ან შესაძლებელია „ა“ მე-
ქანიკურად გამორჩა გადაწერის დროს.⁶¹

...მაგრამ ამ თარიღს მეცნიერები ძირითადად სცნო-
ბდნენ ნუმიზმატიკური მასალის გამო. რადგანაც ჩვენ
გვქონდა 1210 წელს თამარის მიერ მოჭრილი მონეტები
და იმავე წელს მოჭრილი ლაშა-გიორგის მონეტებიც.⁶²
მაგრამ, ბოლო დროს გამოქვეყნდა ისტორიკოს ციალა
ღვამეშვიძის წერილი, სადაც ავტორი ამტკიცებს, რომ
ის მონეტები, რომლებიც ცნობილი იყო, როგორც
თამარის 1210 წლის მონეტები, არის არა 1210 –
არამედ 1187 წელს მოჭრილი. შაქმე იმაშია, რომ ამ
მონეტის შუბლზე იკითხებოდა შემდეგი წარწერა: „სახე-
ლითა ღვთისაითა იქნა ჭედაი ვერცხლისა ამის ქორონი-

⁵⁹ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 106.

⁶⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 190.

⁶¹ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 107.

⁶² გ. ღუნდუა, თ. ღუნდუა, ქართული ნუმიზმატიკა. ტ. I. თბ. 2006. გვ. 201-210; თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თა-
რილის დადგენისა. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1974
წ. № 1. გვ. 151-165; თ. ღუნდუა, თ. ქამუშაძე, ანტიკური და ფეო-
დალური ხანის საქართველოს ნუმიზმატიკა. თბ. 2007. გვ. 25.

კონსა „ძნ“ „ულ“ (430) = 1210“. მაგრამ ახლა ეს თარიღი ც. ღვაბერიძემ წაიკითხა როგორც „ძნ“ „უზ“. ანუ, ლასის (ნ) მაგივრად წერია ზენი (ზ). და გამოდის რომ ეს მონეტა 1187 წელსაა მოჭრილი ($780+407=1187$).⁶³ გარდა ამისა, საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდებში ინახება ზემოთ აღნიშნული სამონეტო ტიპის ვარიანტი (№ 3758, 4175). ამ მონეტების ზურგს განსხვავებული გარშემოწერილობა გააჩნია, თარიღი აღბეჭდილია ჰიჯრით და არა ქორონიკონით. აქ ლეგენდა არაბულად იტყობინება: „ღმერთის სახელით მოიჭრა ეს დიპრემი 583 წელს“. ეს თარიღი შეესატყვისება 407 ქორონიკონს = 1187 წელს. მკვლევარს მიაჩნია, რომ „მეფე თამარი თავის პირველ დამოუკიდებელ სამონეტო ემისიას ახორციელებდა მხოლოდ ერთი თარიღით – 1187 წ. და ამ თარიღით მონეტების გამოშვებას აგრძელებდა მმართველობის დასასრულამდე“.⁶⁴

რაც შეეხება ლაშა-გიორგის მიერ 1210 წლით დათარიღებულ მონეტებს: ის ფაქტი, რომ ლაშა-გიორგიმ განახორციელა თავისი „დამოუკიდებელი“ სამონეტო ემისია, სულაც არ უნდა ნიშნავდეს იმას, რომ ამ პერიოდში თამარი ცოცხალი აღარაა, ჩვენ ზემოთაც მოვიყვანეთ წყაროები, რომლებიც ადასტურებენ ლაშას თანამოსაყდრეობას 1207 წლიდან. ამდენად, როგორც ჩანს, თამარმა ლაშას გადასცა სამეფო ხელისუფლების დიდი

⁶³ ც. ღვაბერიძე, როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. გვ. 98.

⁶⁴ ც. ღვაბერიძე, როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. გვ. 98.

ნაწილი და სწორედ ამის გამო მოახდინა მან (ლაშამ) „დამოუკიდებელი“ სამონეტო ემისია და მოჭრა თავისი პირველი მონეტა თანამოსაყდრედ დასმიდან სამი წლის შემდეგ.

საინტერესო ცნობას გვაწვდიან ჟამთააღმწერელი და ფარსადან გორგიჯანიძე თამარის გარდაცვალების თარიღთან დაკავშირებით, კერძოდ მათ უწერიათ, რომ თამარმა შვილის მეფობის განმავლობაში ხუთ წელს იცოცხლაო. ანუ, თამარი გარდაცვლილა 1212 წელს.

მაგრამ თამარი 1212 წლის შემდეგაც ცოცხალია. რადგანაც 1212 წელს გარდაიცვალა ზაქარია ამირსპასალარი და ამის შემდეგაც თამარი კვლავ ცოცხლად ჩანს. ზოლო ამის დასადასტურებლად ჩვენ დაგვჭირდება შემდეგი კვლევის ჩატარება:

1210 წელს თამარ მეფემ სპარსეთზე გაილაშქრა,⁶⁵ ლაშქრობიდან დაბრუნების შემდგომ ზაქარია ამირსპასალარს დიდხანს აღარ უცოცხლია. „ვინმათგან მოიწია მწუხარება და მიიცვალა ზაქარია ამირსპასალარი, ძე სარგის ამირსპასალარისავე, კაცი დიდად გამდიდრებული და ყოვლითა სათნოებითა აღსავსე, გამარჯუებული, მკნე და ძლიერად მბრძოლი მკედართა, მთავარი თემისა ლორისა, რომელი მეფემან იგლოვა და ყოველმან კაცმან საქართველოს მყოფმან. რამეთუ არავინ მკნედ გამოჩენილ იყო მთავარი ჟამთა ამათ, რამეთუ გუარისაგანცა მოვე-აქუნდა, რომელი იყო ნათესავი

⁶⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 287.

არტაქსერქსი მჭარგრძელისა. და იყო სარწმუნოებითა
 სომეხი, ყოველნი სათნოებანი, საღმრთონი და
 საკაცობონი, აქუნდეს. და ესრეთ მკნე მამა, დამტევე-
 ბელი შვილისა ერთისა, რომელსა შა ეწოდებოდა“.66
 პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთ
 ქართულ საისტორიო წყაროში ზაქარიას გარდაცვა-
 ლების თარიღი არ მოგვეპოვება. კირაკოზ განძაკელი ამ-
 ბობს, რომ ზაქარია გზაშივე გახდაო ავად, როდესაც
 სპარსეთიდან უკან ბრუნდებოდა. მას ტანზე განუკურ-
 ნებელ წყლულებს აყრიდა, ერთგან რომ მორჩებოდა,
 მეორეგან გამოაჩნდებოდა ხოლმე და სტანჯავდა. რამ-
 დენიმე დღის შემდეგ ამირსპასალარი გარდაიცვალაო.67
 ვარდანიც ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ზაქარია სპარსე-
 თის ლაშქრობიდან დაბრუნების შემდეგ მალე გარდაი-
 ცვალა, მაგრამ იგი 1212 წელს ასახელებს.68 აგრეთვე
 1212 წელი უწერია სტეფანოს ორბელიანსაც: „ხოლო
 დიდი სპასალარი, გინა სპასპეტი იგი ზაქარია მოკუდა
 წელსა უფლისასა ჩსიზ“69.

66 ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება, ს.
 ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 109-110.

67 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 288.

68 Вардан Великий, Всеобщая История. Перевелъ Н. Эм-
 инъ. Москва. 1861 г. стр. 172.

* ე. ი. 1212 წელი.

69 სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“ ძველი ქარ-
 თული თარგმანები. ე. ცაგარეიშვილის გამ. თბ. 1978. გვ. 45.

წარწერებიდან აშკარად ჩანს, რომ 1211 წელს ზაქარია ამირსპასალარი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო; პალატის 1211 წლის წარწერაში მაგ. ზაქარიასთვის ვინმე ნოშმაღინს „მზეგრძელობა“ უსურვებია, ზოლო ზწყონქისა და ფარპის იმავე წლის წარწერებში თვით ზაქარია არის მოქმედ პირად მოხსენიებული.⁷⁰

საღმოსავანქის 1215 წლის წარწერაში კი ამირსპასალარ ზაქარიას „სახსენებელი“ არის უკვე აღნიშნული. 1213 წლის წარწერებშიც იგი ცოცხლად აღარ სჩანს. ამდენად, როგორც ივ ჯავახიშვილი შენიშნავს „საფიქრებელია, რომ იგი (ზაქარია ამირსპასალარი – თ.კ), როგორც ვარდანიც ამბობს, სწორედ 1212 წელს გარდაცვლილიყო“.

...თამარმა „მაშინ მოუწოდა ძმასა ზაქარიასსა ივანე მსახურთუხუცესსა და ინება პატივსა ძმისა მისისასა აღყვანება და უბოძა ამირსპასალარობისა პატივი. ზოლო ივანე საქმეთა შინა განკურვებულ იყო და საკურველი ესე რქუა მეფესა: „პატივი ესე, რომლითა პატივგიცემიეს ჩემდა, დიდად დიდი არს და მე უღირს ვარ. ესრეთ შემიწყალე: ძმისა ჩემისა სახელსა ჩემ ზედა არა ავსენებდენ, რათა არა მრცხუნენს ნაცვლად მისა დგომად, არამედ ათაბაგობითა პატივ-მეც. საქართველოსა არა არს წესად და კელად თქუენ მეფეთა წინაშე ათაბაგობა. და ამით განადიდე წყალობა შენი ჩემ ზედა, რომე ახალსა და უადრესსა პატივსა ღირს მყო და ათაბაგობა

⁷⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 288.

მიბოძო, რომელ სულტანთა წესი არს ათაბაგი, რომელი მამად და გამზრდელად მეფეთა და სულტანთა იწოდების ათაბაგი. ამით განადიდე წყალობა შენი უწინარეს ჩემთა პირველთა“. ყოცა მეფემან და უბოძა ათაბაგობა, რომელი არა ყოფილ იყო საქართველოს მეფეთა წინაშე, არცა ვის ჰბოძებოდა. მსახურთუხუცესობა უბოძა ვარამს, ზაქარია გაგელის ძესა, კაცსა საპატიოსნა და ლაშქრობათა შინა გამარჯუებულსა. ესრეთ იყვნინან მეფეს წინაშე“⁷¹.

„მათ უკუე ჟამთა შინა იწყეს კაცთა მთეულთა განდგომად, ფხოველთა და დიდოთა. დიდონი უკუე ბუნებითა მშთეართა და უხარშავსა ჭამენ, და მრავალნი ძმანი ერთსა დედაკაცსა მიიყვანებენ ცოლად; რომელნი უჩინარსა რასამე ეშმაკსა თაყუანისცემენ და ზოგნი უნიშნოსა შავსა ძაღლსა, და ამას ჰყოფენ. ხოლო ფხოველნი ჯუარის მსახურნი არიან და ქრისტიანობასა იჩემებენ. ამათ იწყეს რბევად, ცოცად და ტყუეობად,

⁷¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 110; 2011 წელს გამოქვეყნდა პროფ. მიხეილ ბახტაძის წერილი „კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ“. ავტორი ეჭვის თვალთ უყურებს იმ ფაქტს, რომ თამარს ივანემ ასეთი „თავხედობა“ გაუბედა და სთხოვა ათაბაგის ტიტული, მაგრამ ამას ამოწმებს წარმოდგენილი ქართული წყარო, რომელიც ჩვენის აზრით უტყუარია. იხ. მ. ბახტაძე, კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ. ივ. ჯავახიშვილის სახ. თსუ-ს საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები ტ. II. თბ. 2011. გვ. 215-226.

ცხადად და ღამით“⁷². თამარ მეფემ მათი დამორჩილება ივანე ათაბაგს მიანდო და საგანგებო ჯარი შეჰყარა: „მაშინ მეფემან თამარ მოუწოდა ათაბაგსა ივანეს და ყოველთა მთიულთა: დვალთა, ცხრაზმელთა, მოკვეეთა, ჭადელთა, ცხავატელთა, ჭართალთა, და ერწო-თიანელთა, მისცა ივანე ათაბაგსა და წარავლინნა მათ ზედა. ხოლო ივანემ გონიერად ყო: აღვიდა მთასა ჭადისასა და წარვლო წუერი მთისა და წარდგა მთასა ფხოელთასა და დიდოთასა, რომელი-ესე არავის ექმნა, არცა პირველ და არცა შემდგომად; ერთ კერძო დაურჩა ღურძუკეთი და ერთ კერძო დიდოეთი და ფხოეთი“. ივანე ათაბაგთან „მოვიდეს ძრუნითა მეფენი ღურძუკ-თანი, მოსცნეს ლაშქარ[ნ]ი და დაუდგეს გუერდს“. ათაბაგის მეთაურობით ლაშქარმა დაიწყო „ზეიდალმან ბრძოლად და რბევად და კლვად და ტყუეობად და და-წუად“. ბრძოლამ სამ თვეს – ივნისს, ივლისსა და აგვისტოს გასტანა⁷³. „მოსწყდეს ურიცხვ კაცი დიდოი და ფხოვი“. აჯანყებულებმა მაშინ შეიწრებულთა ათაბა-გისათა მოსცეს მძევლები და აღუთქუეს მსახურება და ხარაჯა და პირი სიმტკიცისა აღუთქუეს. წამოასხნა მძევ-ლები, იქმნეს ზავნი და ესრეთ გამარჯუებითა მოვიდა ივანე მეფეს წინაშე და რქუა: „ძლიერო მეფეო, იქმნა

⁷² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 111.

⁷³ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 111; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 289.

ბრძანება შენი, მოვაოცრენ ურჩნი შენნი ღიდოეთი და ფხოეთი“. ზოლო მეფემან ღიდად დაიმადლა და უადრესსა პატივსა აღიყვანა“⁷⁴. ამ ციტატებიდან აშკარად ჩანს, რომ თამარი ზაქარიას სიკვდილის შემდეგაც ცოცხალია. მაგრამ იმის გამო, რომ სომეხ ისტორიკოსებს ზაქარიას მგლოვიარეთა შორის თამარი არ ჰყავთ, შ. დარჩიაშვილი ფიქრობს, რომ ამ დროისათვის თამარი ცოცხალი აღარ უნდა იყოს.⁷⁵ მაგრამ ეს იმით უნდა ავხსნათ, რომ ისტორიკოსმა არ იცის, ზაქარიას გარდაცვალებაზე თამარმა რა რეაგირება მოახდინა. არ იცის და ამიტომაც მასზე ერთ სიტყვასაც არ ამბობს⁷⁶.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ზაქარია ამირსპასალარი 1212 წელს უნდა გარდაცვლილიყო. ამის შემდეგ „ზოლო მეფე თამარ ზამთარ ღუინს იყვის და ზაფხულ კოლას და ცელის ტბას, ზოგჯერ გარდავიდის აფხაზეთს: გეგუთსა და ცხუმს“⁷⁷. და ამის შემდეგ იწყებს „ქართლის ცხოვრების“ მემატიანე მთიულთა აჯანყების ისტორიის თხრობას. ამ ციტატიდან ჩანს, რომ 1212

⁷⁴ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 111-112.

⁷⁵ შ. დარჩიაშვილი, XIII ს-ის დასაწყისის საქართველოს ქრონოლოგიის საკითხისათვის. ჟურნ. „მნათობი“, 1975 წ. № 2. გვ. 151-158.

⁷⁶ ი. ლოლაშვილი, მრავალკარგი. გვ. 111.

⁷⁷ ისტორიანი და აზმანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 111.

წლის შემდეგ თამარი რამდენიმე წელს კიდევ ცოცხალი იყო. კ. კეკელიძე მიიჩნევს, რომ სიტყვები, „იყვის, ზოგჯერ გარდავიდის“, მაჩვენებელია მოქმედების მრავალგზისობისა⁷⁸, ამიტომ შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ 1212 წლის შემდეგ მთიულთა აჯანყებამდე გაუვლია ზამთარსა და ზაფხულს (შესაძლოა რამდენიმესაც)⁷⁹. ანუ, 1212 წელი მთიულთა აჯანყების თარიღად არ შეიძლება მივიღოთ. აღნიშნული აჯანყება, სავარაუდოდ 1213 წლის ივნის-ივლის-აგვისტოს თვეებში უნდა მომხდარიყო, რაზეც ცალსახად მიუთითებს თამარ მეფის ისტორიკოსი.

უამრავი ქართველი ისტორიკოსი ფიქრობს, რომ თამარი გარდაიცვალა 1213 წელს.⁸⁰ ეს წელი პირველად ივარაუდა თ. ჟორდანიამ. მას ეთანხმებოდა ივ. ჯავახიშვილიც. მაგრამ, რადგანაც 1213 წელს მოხდა მთიულთა აჯანყება იმავე წელს თამარი აშკარაა, რომ არ გარდაცვლილა. უფრო სავარაუდოა, რომ თამარი უნდა გარდაცვლილიყო 1215 წელს, რადგანაც 1214 წლის გვიან გაზაფხულზე, თამარის ავადმყოფობა დაიწყო და ნაჭარმაგვეს ზაფხულში, მის გადაყვან-გადმოყვანას ადგილი ექნებოდა ზაფხულსა და შემოდგომის პერიოდში, ხოლო

⁷⁸ ისტორიანი და აზმანი. კ. კეკელიძის რედ. გვ. 42.

⁷⁹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 289.

⁸⁰ თ. ჟორდანია, ქრონიკები. ტ. I. გვ. 300-301; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 290; რ. მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი. თბ. 2002. გვ. 706; მ. ჯანაშვილი, თამარ მეფე. ტფ. 1917. გვ. 74; ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარგი. გვ. 116...

გარდაცვალებას, ტაბახმელას, 1215 წლის 27 იანვარს.⁸¹ ჩვენს მოსაზრებას გარკვეულწილად მხარს უჭერს „აზმათა“ ერთი ციტატა: „ალავსნა ეპისკოპოსნი და საყდარნი შეწირვითა, თავისუფალყვნა ეკლესიანი ხარაჯისა და ბეგარისაგან, გააზნაურდეს ქუეყანისა მოქმედნი და გადიდებულდეს აზნაურნი და გაცელმწიფდეს დიდებულნი მეფობასა შინა ამისსა ათერთმეტთა მოქცევათა ჟამთა თამარ სამგზის სანატრელო რომელმან სიმშვიდითა დავითიანითა, სიბრძნითა სოლომონიანითა სიმბნითა და საურავთა ღესის და ხვალეს არ მიგდებითა ალექსანდრიანითა...“⁸² რას უნდა ნიშნავდეს „ათერთმეტთა მოქცევათა ჟამთა“? კ. კეკელიძის აზრით იგი უნდა მიანიშნებდეს თამარის მეფობის სრულ წელს,⁸³ მაგრამ შეუძლებელია თამარს თერთმეტი წელიწადი ემეფა. როგორც ჩანს „ათერთმეტთა“ გადამწერის შეცდომაა და მის ადგილზე უნდა ეწეროს: „ოცდაათერთმეტთა მოქცევათა ჟამთა“⁸⁴ ე.ი. 1215 წელი (1184+31=1215).

გარდაცვალების თვისა და რიცხვის კატეგორიული ცნობა შემონახულია იერუსალიმის სვინაქსარში. XIII საუკუნეში იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მამებს დაუწესებიათ თამარის ხსენების დღეები წელიწადში 23-ჯერ.

⁸¹ ისტორიანი და აზმანი. კ. კეკელიძის რედ. გვ. 42.

⁸² ისტორიანი და აზმანი. კ. კეკელიძის რედ. გვ. 17.

⁸³ ისტორიანი და აზმანი. კ. კეკელიძის რედ. გვ. 43.

⁸⁴ ისტორიანი და აზმანი. კ. კეკელიძის რედ. გვ. 43.

29 ოქტომბერი: „მოიკსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

8 ნოემბერი (წმ. გიორგის ურმის თვალსა შესვლა): „წმინდა გიორგის მეოხებითა დიდებულ ყავ, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

14 ნოემბერი: „მოიკსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

18 ნოემბერი (წმ. მოწამისა პლატონისი, რომელი იყო ანკურით გალატისადთ; ძმად წმიდისა ანტიოხოზ მოწამისად): „წმიდაო პლატონ, მეოხ ეყავ სულსა დედოფლისა თამარისსა“;

21 ნოემბერი: „მოიკსენე, უფალო, სული დედოფლისა თამარისი“;

26 ნოემბერი (წმ. მოწამეთა კოზმადსა და დამიანესი): „ამათ წმიდათა მეოხებითა მოიკსენე, უფალო, სული დედოფლისა თამარისი“;

28 ნოემბერი (სტეფანე ახლისა, პეტრესი, ანდრეასი): „ამათ წმიდათა მეოხებითა მოიკსენე, უფალო, სული დედოფლისა თამარისი“;

3 დეკემბერი (ნიკოლოზ მთავარმოწამისად მირონ ქალაქისა, რომელი იყო ჟამთა დედისა კონსტანტინესთა): „წმიდისა ნიკოლაოზის მეოხებითა სულსა დედოფლისა თამარისსა შეუნდვენ, უფალო ღმერთო“;

9 დეკემბერი (წმ. ანასი, მოწამეთა კოზმადსა და დამიანესი): „ამათ წმიდათა მეოხებათა მოიკსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

24 დეკემბერი: „მოცსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისაჲ“;

25 დეკემბერი: „სანატრელ ყავ, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისა“;

5 იანვარი: „მოივსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისა“;

7 იანვარი: „მოივსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისა“;

27 იანვარი: „ამასვე დღესა განცვალა აქათ ესე მეფობაჲ ცხორებად და სუფევად საუკუნოდ ნეტარებით მოვსენებულმან თამარ დედოფალმან, რომლისა ვსენებაჲ და კურთხევაჲ საუკუნომცა არს“;

23 აპრილი (წმ. გიორგობა): „წმიდისა გიორგისა მეოხებითა მოივსენე, უფალო, სული თამარ დედოფლისაჲ“;

8 მაისი (იოანესი, ძისა ზებედეისი; თეოდოსი სკიტელისა და აკაკისი): „ამათ წმიდათა მეოხებათა მოივსენე, უფალო ღმერთო, სული თამარ დედოფლისაჲ“;

24 ივნისი: „მოივსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისა“;

29 ივნისი (პეტრე-პავლობა): „მეოხებითა მოციქულთა მოივსენე სული თამარ დედოფლისაჲ“;

15 ივლისი (წმ. კვირიკესი და ივლიტაძისი, დედისა მისისაჲ): „წმიდასა კვირიკეს და ივლიტაძის მეოხებითა მოივსენე სული თამარ დედოფლისაჲ“;

20 ივლისი: „მოივსენე, უფალო ღმერთო, სული თამარ დედოფლისაჲ“;

27 ივლისი: „ამათ წმიდათა მეოხებითა მოიკსენე სული დედოფლისა თამარისი“;

6 აგვისტო: „მოიკსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

15 აგვისტო (იოანე მახარობლობა): „მოიკსენე და დიდებულ ყავ, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“.⁸⁵

ამ წყაროთაგან გამომდინარე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ თამარი გარდაიცვალა 1215 წლის 27 იანვარს, აგარათა (კოჯრის) ციხეში.

⁸⁵ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 113-114; ისტორიანი და აზმანი. კ. კეკელიძის რედ. გვ. 42.

II. დე ბუას ეპისტოლე – შინაარსობლივი მოტივი და დათარიღების პრობლემა

XIII საუკუნის 10-იან წლებში ჯვაროსნები ურთულეს მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. IV ჯვაროსნულმა ლაშქრობამ, შეიძლება ითქვას, საბოლოოდ დაასამარა უფლის საფლავისთვის ბრძოლის იდეა... ვატიკანმა დაიწყო ახალი მოკავშირეების ძიება. ასეთ მდგომარეობაში აღმოსავლეთში ჯვაროსანთა ერთადერთ იმედად ძლევაძოსილი საქართველო რჩებოდა. 1211 წელს, IV ჯვაროსნული ლაშქრობის ინიციატორმა, რომის პაპმა იოკენტი მესამემ ლაშა-გიორგის გამოუგზავნა წერილი – „საქართველოს ბრწყინვალე მეფეს – მოწოდება წმინდა მიწის დასაცავად“, რომელიც როგორც ჩანს წარმოადგენს ლაშა-გიორგის წერილის პასუხს.⁸⁶ აღმოსავლეთში მყოფი ჯვაროსნები გამამხნეველ წერილებს აგზავნიდნენ დასავლეთისაკენ, ქმნიდნენ ათასნაირ მითს იმედის გასაღვიძებლად. მაგალითად XII საუკუნის 40-იანი წლებიდან ვრცელდება ლეგენდა იოანე პრესვიტერზე, რომელიც ედესის დასაბრუნებლად

⁸⁶ თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. ჟურნ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია. 1974 წ. № 2. გვ. 188; დ. ნინიძე, საქართველო-ევროპის დიპლომატიური კონტაქტები XIII ს. I ნახევარში. ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები. ნაწ. I. თბ. 1998. გვ. 398; ა. გოგოლაძე, მეფე-ზუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. მ. ლორთქიფანიძე 85. თბ. 2007. გვ. 375.

რომის პაპთან ევგენი III-თან აღმოსავლეთიდან წასულმა დელეგაციამ ჩამოიტანა. შემდეგი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ვრცელდებოდა ახალი მითები იოანე მეფე-ხუცესზე (პრესვიტერი).⁸⁷ სწორედ ასეთ გალევენდებულ ამბად გვევლინება XIII საუკუნის 10-იან წლებში სირია-პალესტინიდან გ. დე ბუას მიერ, ქ. ბეზანსონში ეპისკოპოს ამედე დე ტრამლესადმი გაგზავნილი წერილი, მასში ვკითხულობთ:

„ღირსსა, ქრისტეს მიერ მამასა და მეუფეს ა(მა-დოს), ღვთის განგებით ბეზანსონის არქიეპისკოპოსს, მორჩილი მსახური გ. დე ბუა, ამინ.

უკეთუ ჯერ არს შეგაწუხოთ ჩემი კეთილად ყოფნის (ამბით), იცოდეთ, რომ ღვთის წყალობით მეცა და ჩემი მეუღლეც ჯანსაღად და უვნებლად გახლავართ. გადავწყვიტე, მოკლედ გაუწყოთ აღთქმული ქვეყნისა და მასზე მიმდებარე სხვა მხარეთა შესახებ დარხეული ხმები, თუმცა ყოველი მათგანი როდია გაოცების ღირსი.

უწინარეს ყოვლისა, იცოდეთ, რომ იერუსალიმის სამეფომ მიაღწია დაზავებას სარკინოზებთან და რომ ანტიოქიის მთავარსაც, რომელიც დიდი ხნის მანძილზე ურიცხვ დევნასა და შევიწროებას განიცდიდა როგორც ბაბილონის სულთანისაგან, ისე არმენიის მეფისაგან, ზავი აქვს დადებული ხსენებულ სულთანთან. მოისმინეთ აგრეთვე სხვა ახალი (ამბებიც), რომელნიც გაოცების

⁸⁷ ა. გოგოლაძე, იოანე პრესვიტერის ლევენდის ისტორიული და ბიბლიური საფუძვლების შესახებ. თბ. 2005; ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში.

ღირსნი არიან. გავიგეთ და სანდო მაცნეთა წყალობით
ჭეშმარიტად მივითვალეთ, რომ ვიღაც ქრისტიანები იბე-
რიიდან, რომელთაც გეორგენებს (ქართველებს) უწოდე-
ბენ, ღვთის შემწეობით შეგონებულნი, უთვალავი მეომ-
რით უშიშრად აღსდგნენ ურწმუნოთა წინააღმდეგ, აიღეს
300 ციხე-სიმაგრე და 9 ღიდი ქალაქი; ამათგან უმტკი-
ცესნი ხელუხლებლად დატოვეს და თვითონ დაიკავეს,
დანარჩენნი კი ნაცარტუტად აქციეს. დასახელებულ ქა-
ლაქთაგან ერთ-ერთი ევფრატზე მდებარე, ურწმუნოთა
ქალაქებს შორის ყველაზე ცნობილი და ღიდი იყო.
მბრძანებელი ამა ქალაქისა — ბაბილონის სულთნის ძე
ზემოხსენებულმა ქრისტიანებმა შეიპყრეს და თავი მო-
კვეთეს, თუმცა იგი მათ აურაცხელ ოქროს ფულს აღუ-
თქვამდა. კიდევ რა უნდა ვთქვა დაწვრილებით? ისინი,
რომლებიც მოვიხსენიე, მოვლენ წმინდა იერუსალიმის
გასათავისუფლებლად და დაიმორჩილებენ ურწმუნოთ,
სახელგანთქმული მათი თექვსმეტი წლის მეფე მსგავსია
ალექსანდრესი (მაკედონელისა) შემართებითა და მოკრ-
ძალებულობით, რწმენით კი — არა. ამ ახალგაზრდას
მიაქვს დედამისის — უძლიერესი დედოფლის თამარის
ძვლები, ვინაიდან (თამარს) მისთვის სიცოცხლეში ან-
დერძად დაუტოვებია, როცა მოკვდებოდა, იერუსალიმში
წასულიყო და მისი ძვლები უფლის საფლავის ახლო
დაეკრძალა. დედის სურვილის ღრმად პატივისმცემელს,
მას გადაუწყვეტია დანაბარების აღსრულება და დედის

ნეშტის წმინდა ქალაქში დამარხვა ურწმუნოთა ნება-სურვილის მიუხედავად“.⁸⁸

უნდა გავარკვიოთ როდის დაიწერა წერილი და რა ისტორიული სინამდვილის მოძიება შეიძლება მასში.

ქ. ბეზანსონის არქივისკოპოს ამელე დე ტრამლეს კათედრა ეჭირა 1195-1220 წლებში.

ზ. ავალიშვილი ფიქრობს, რომ წერილი დაწერილია 1207-08 წლებში და მასში აისახა ქართველთა მიერ მოპოვებული დიდი გამარჯვება. ეს დიდი გამარჯვება უნდა ყოფილიყო ბასიანის ომი, რაც შეეხება ევფრატზე მდებარე ქალაქს, რომელიც ქართველებმა აიღეს, იგი არის კარი.⁸⁹

თ. ნატროშვილისა და გ. ჯაფარიძის აზრით, დე ბუას წერილში აისახა ქართველთა 1210 წლის ლაშქრობა ხლათზე და ეპისტოლე დაწერილია 1211 წელს. მათი აზრით, წერილში მოხსენიებული ევფრატზე მდებარე უცნობი ქალაქი არის ხლათი. ხლათიდან ჩამოდის მდინარე მურად-სუ, რომელსაც სომხები ჭეშმარიტ ევფრატს ეძახიან. მურად-სუ სომხეთის შუაგულიდან იღებს სათავეს და უერთდება არზრუმიდან მომავალ ევფრატს, მათი აზრით, სწორედ ეს მეორე ევფრატი უნდა ჰქონ-

⁸⁸ აკ. ურუშაძის თარგმანი. ვ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. თბ. 1974. გვ. 27-28.

⁸⁹ ზ. ავალიშვილი, ჯეკაროსანთა დროიდან. თბ. 1989. გვ. 98-101.

დეს ნაგულისხმევი დე ბუას⁹⁰. ეს ის ლაშქრობაა ხლათზე, როდესაც ქართველთა ჯარს სარდლობდა ივანე მხარგრძელი, ხლათის სულთანი კი მელიქ ალ-აუჰადი ქალაქში შეკეტილიყო და ცხვირს ვერ ჰყოფდა გარეთ. როგორც წყაროდან ვიცით, ეს ამბავი მოულოდნელად მარცხიანად შემოუტრიალდათ ქართველებს. ივანე მხარგრძელის წინდაუხედაობამ ქალაქის აღების თითქმის დამთავრებული საქმე ჩაშალა. ქართველი მხედართმთავარი მოულოდნელად ტყვედ ჩაუვარდა ალყაშემორტყმული ქალაქის მეციხოვნეებს. ამის გამო ქართველებმა ქალაქზე გადამწყვეტი იერიში ვეღარ გაბედეს სარდლის სიცოცხლის საფრთხეში ჩაგდების შიშით და დაუზავდნენ შაჰ-არმენს⁹¹.

დ. ნინიძე ფიქრობს, რომ დე ბუას წერილში შეიძლება ასახულიყო დიდი ლაშქრობა ირანში 1210 წელს, როდესაც ზაქარია ამირსპასალარის მეთაურობით ქართველებმა მარანდი, თავრიზი, ზენჯანი, ყაზვინი და სხვა ქალაქები აიღეს და ეპისტოლე შედგენილია 1211 წელს⁹².

⁹⁰ თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. გვ. 168-189; იგივე თარიღს ფიქრობს ა. თვარაძეც, იხ. მისი საქართველო და კავკასია ევროპულ წყაროებში. თბ. 2004. გვ. 139-140.

⁹¹ თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. გვ. 377.

⁹² დ. ნინიძე, საქართველო-ევროპის დიპლომატიური კონტაქტები XIII ს. I ნახევარში. გვ. 398-412.

განსხვავებული მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ა. გოგოლაძეს⁹³. იგი ფიქრობს, რომ წერილში ლეგენდარული იოანე მეფე-ხუცესი (პრესვიტერი) ახლა ლაშა-გიორგის სახითაა წარმოდგენილი: „...სწორედ იოანე მეფე-ხუცესის ლეგენდა საფუძვლად დაედო დე ბუას წერილის ისტორიას. XIII საუკუნიდან კვლავ გაცოცხლდა ჯვაროსანთა წარმოდგენებში თითქმის მივიწყებული მითიური მეფის სახე და ლაშა-გიორგის თანხმობამ, მონაწილეობა მიეღო ახალ ჯვაროსნულ ლაშქრობებში, ამ თქმულებას ახალი სიცოცხლე შთაბერა“⁹⁴.

მართლაც, ეს ძალიან წააგავს XII საუკუნეში შექმნილ მითს იოანე პრესვიტერის შესახებ, მითს, რომლითაც შემდგომი ორი საუკუნის განმავლობაში სულდგმულობდნენ ჯვაროსნები.

„აშკარად ეტყობა ამ ცნობას (დე ბუას ეპისტოლე – თ.კ.) ზღაპრული ელფერის კვალი. მსგავსად იოანეს ლაშქრობისა, რომელმაც იმ დროს უკვე არარსებული ეკბატანა აიღო და ტიგროსს მოადგა, ასევე ლაშა-გიორგიმ ევფრატზე მდებარე რომელიღაც დიდი ქალაქი აიღო. ორივე ეს ლაშქრობა შეიცავს ზოგად ისტორიულ-გეოგრაფიულ ხაზებს“⁹⁵. საყურადღებოა მკვლევარის

⁹³ ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 376.

⁹⁴ ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 381.

⁹⁵ ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 380.

მიერ გამოთქმული მოსაზრებები ლაშა-გიორგისა და იოანე პრესვიტერის იდენტურობის შესახებ.

...ლეგენდები იოანე პრესვიტერზე განსაკუთრებით ვრცელდებოდა V ჯვაროსნული ლაშქრობის (1217-1221 წწ.) პერიოდში.

XIII საუკუნეში, ჯვაროსანთა წარუმატებელი ლაშქრობების გამო, კვლავ ცოცხლდება ლეგენდა იოანე პრესვიტერის შესახებ. მაგალითად აი რამდენიმე მათგანიც:

პაპი ჰონორიუს III ასე სწერდა საფრანგეთის არქიებისკოპოსებს: „ოკეანის იქითა მხრიდან კარდინალმა პელაგიუსმა მაცნობა, რომ მეფე დავითი, იოანე ხუცესად წოდებული, კაცი ღმრთისმოშიში, შეიჭრა შეიარაღებული ძალებით სპარსეთში და სპარს სულტანზე გამარჯვების შემდეგ აიღო და დაიპყრო მისი ქვეყანა 24 დღეში. ის იქ დაეუფლა მრავალ ციხე-ქალაქსა და ბანაკს. იქიდან მან ისე სწრაფად წაიწია წინ, რომ (ახლა) მისი ლაშქარი იმყოფება სულ 10 დღის სავალი გზის მოშორებით დიდებული და სახელგანთქმული ქალაქი ბაღდადიდან, სადაც ბინადრობს უმაღლეს მღვდელთმსახურთაგან სარკინოზად სახელდებული ხალიფა. ასეთი მუქარით ხალაპიის სულტანმა, ძმების – დამასკოსა და ბაბილონის სულტანთა სახლისკაცმა, ბრძანა, რომ შემოაბრუნოს ზემოხსენებული მეფის წინააღმდეგ თავისი ჯარი, რომელიც დამიეტაზე აღყაშემორტყმულ ქრისტიანულ არმიას ებრძოდა.

...პელაგიუსმა ავინიონში აცნობა: მართლმორწმუნე და კარგად შეიარაღებული ქართველების ქვეყანა გვთხოვს და გვევედრება, რომ მასაც დართონ ნება სარკინოზებთან საბრძოლველად“⁹⁶.

V ჯვაროსნული ლაშქრობისას, 1217 წელს, ჯვაროსნებმა მთავარი დარტყმები მიიტანეს ეგვიპტეზე, კერძოდ ღამიეტაზე. სწორედ ღამიეტაში შეხვდნენ ერთმანეთს საქართველოს მეფის და პაპის ლეგატის კარდინალ პელაგიუსის ელჩები⁹⁷. როგორც ჩანს, პელაგიუსის მიერ, ჰონორიუს III-სადმი ნაცნობები ამბავი ქართველთა შესახებ, სწორედ ამ შეხვედრის გამოძახილი უნდა ყოფილიყო.

კიდევ ერთი ცნობა ჯვაროსანთა მატთანგან:

„მთელს ქრისტიანულ სამყაროში დადიოდა ხმები, რომ ინდოეთის მეფე დავითი, იოანე ზუცესად სახელდებული, უახლოვდება დიდი ჯარით (დასავლეთის ქვეყნებს). ამან დაიპყრო სპარსეთი, მედია, სხვა მრავალ სარკინოზთა მიწები და ბაღდადის ხალიფა ბაღდაკს, სარკინოზთა უმაღლეს ქურუმს, შეუთვალა, რომ მას სურს შეებრძოლოს ხალიფასა და ყველა წარმართს, თუ იგი არ მიიღებს ქრისტიანულ სარწმუნოებას. ზოლო ღამიე-

⁹⁶ Р. Хенниг, Неведомые земли. Пер. с немецкого А. В. Лисовской. III. Москва. 1962 г. Стр. 29.

⁹⁷ ა. გოგოლაძე, მეფე-ზუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 382.

ტის მისადგომებთან მყოფ ლაშქარს და იერუსალიმის მხარეს აღუთქვა დასახმარებლად მისვლა“⁹⁸.

ჟაკ დე-ვიტრის 1221 წლის წერილში რომის პაპ პონორიუს III-სადმი აღნიშნულია, რომ ინდოეთის მეფის – დავითის ჯარები 15 დღის სავალზე იდგნენ ანტიოქი-იდან და მოიჩქაროდნენ წმინდა საფლავის გასათავისუფ-ლებლად და წმინდა სამეფოს აღსადგენად⁹⁹.

ასეთივე მოარული ლეგენდაა დე ბუას წერილში მოთხრობილი ამბავიც, რომელიც შეხამებულია მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის პერიოდის ისტორიულ სიტუ-აციასთან.

მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობა, რომელსაც ვა-ტიკანი ხანგრძლივი პროპაგანდის შედეგად ამზადებდა და რომელშიც მონაწილეობას იღებდნენ უნგრეთის მეფე ანდრაშ II დიდი ლაშქრით, სამხრეთ გერმანიის თავადე-ბი თავიანთი ვასალებით, ავსტრიის ჰერცოგი ლეოპოლდ VI და პოლანდიელები გრაფი ვილჰელმის მეთაურობით, დიდი მარცხით დამთავრდა¹⁰⁰. ეს მხედრიონი ევროპიდან დაიძრა 1217 წელს. ახალ მოლაშქრეებს სირიაში ცივად შეხვდნენ: სირიაში მყოფ ფრანკებს არ უნდოდათ ეგვიპ-ტელებთან ბრძოლა, რადგან მათთან კარგი სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ გაბმული და, ბუნებრივია, ხელა-ხალი ომი მათ საქმიანობას ხელს შეუშლიდა. 1218

⁹⁸ Р. Хенниг, Неведомые земли. Стр. 26-29.

⁹⁹ ა. გოგოლაძე, იოანე პრესვიტერის ლეგენდის ისტორიული და ბიბლიური საფუძვლების შესახებ. თბ. 2005 წ. გვ. 17.

¹⁰⁰ М. Забров, Крестовые походы. Москва. 1956 г. Стр. 212-213.

წლის აპრილში ძლივს შეგროვდნენ ჯვაროსნები აკრაში. ანდრაშ II უნგრელი, რომელიც თითქმის ერთი წელი იცდიდა უსაქმოდ აკრაში, დარწმუნდა, რომ მათი ლაშქრობა უშედეგო იქნებოდა და თავისი ჯარით ევროპაში გაემგზავრა, ხოლო დანარჩენმა ჯვაროსნებმა ხანგრძლივი პაექრობის შემდეგ გადაწყვიტეს მთავარი იერიში მიეტანათ ეგვიპტეზე, როგორც მუსულმანური სამყაროს მთავარ ციტადელზე. მაშინვე მათ შემოარტყეს ალყა ქალაქ დამიეტას და ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ, 1219 წლის ნოემბრის დასაწყისში, ქალაქი იერიშით აიღეს და ააოხრეს. მაშინ ჯვაროსნებმა დიდძალი ალაფიც იგდეს ხელთ. მაგრამ მათი წარმატება მალე დასრულდა. 1221 წლის ივნისში, როდესაც ისინი გადავიდნენ შეტევაზე მანსურის მიმართულებით, მდ. ნილოსი აღიშალა და ქრისტეს მხედართა ბანაკი წყალდიდობამ გაანადგურა. ამ სტიქიის წინააღმდეგ საბრძოლველად მუსლიმები ადრევე იყვნენ მზად და, როგორც კი წყალდიდობა დაიწყო, მათ ჯვაროსნებს უკანდასახევი გზა გადაუჭრეს. ლტოლვილი ქრისტიანები უწესრიგოდ გარბოდნენ დამიეტისაკენ. იმავე წლის სექტემბერში ეგვიპტელებმა ისინი აიძულეს, ეს დაპყრობილი ქალაქიც მიატოვებინათ და ასე მორალურად და ფიზიკურად განადგურებულებმა ევროპისაკენ მიმავალ ზომალდებს მიაშურეს. ამით საბოლოოდ დამთავრდა ჯვაროსანთა მეხუთე ლაშქრობა¹⁰¹.

¹⁰¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. თბ. 1989. გვ. 46-47.

რომის პაპის მოციქულებმა და ტამპლიერებმა, რომელნიც ეგვიპტეში იმყოფებოდნენ და ევროპისაკენ გამამხნეველ წერილებს აგზავნიდნენ, კარგად გრძნობდნენ ჯვარონული ომების უსუსურობას; თვით ლაშქრობის მონაწილენიც რწმუნდებოდნენ, რომ უიმედოდ მიისწრაფოდნენ წმინდა ადგილებისაკენ; ამიტომ მოლაშქრეთა მორალური სიმტკიცისა და რწმენის ასამაღლებლად კათოლიკე მისიონერები ავრცელებდნენ ლეგენდებს იოანე ხუცესად წოდებულ დავით მეფეზე და, თუ კი მათ რაიმე ისტორიული საფუძველი მიეცემოდათ ახალი გამამხნეველი ამბების შესათხზველად, არც ამგვარ საქმეზე იღებდნენ ხელს¹⁰².

ჩვენი აზრით, დე ბუას ეპისტოლე გამოძახილია სწორედ მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის დროს გავრცელებული ლეგენდებისა და დაწერილია იმ წლებში, როდესაც ქალაქ დამიეტაში მყოფი ჯვაროსნები წმინდა ადგილებისაკენ სალაშქრო შეტევისათვის ემზადებოდნენ. ამას ხელი შეუწყო ლაშა-გიორგის თანხმობამაც, მონაწილეობა მიეღო ჯვაროსნულ ლაშქრობებში. ეპისტოლეს აშკარად ეტყობა ზღაპრული ელფერის კვალი და იგი ატარებს პროპაგანდისტულ ხასიათს. მასში განახლებული, ამჯერად რეალური ადამიანის სახითაა წარმოდგენილი ლეგენდარული იოანე მეფე-ხუცესი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დე ბუას წერილი დაწერილი უნდა იყოს 1218-1220 წლებში.

¹⁰² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 47.

...ახლა, რაც შეეხება ეპისტოლეში აღნიშნულ თამარ მეფის იერუსალიმში გადასვენების საკითხს.

პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოთ, რომ არ არსებობს ქართული ცნობა, რომელშიც დასახელებული იქნება ფაქტი თამარ მეფის იერუსალიმში გადასვენების შესახებ. ივ. ლოლაშვილი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „თამარის უკანასკნელი სიტყვები ცნობილია კარგად. თუ მომაკვდავი მეფე იერუსალიმში დაკრძალვის სურვილს განაცხადებდა, ამას თამარის ერთ-ერთი ისტორიკოსი უეჭველად იტყოდა“¹⁰³. მართლაც, საეჭვოა თამარ მეფის მიერ დატოვებული ანდერძის შესახებ სცოდნოდა სირია-პალესტინაში მყოფ ფრანგ რაინდს და არ სცოდნოდა ქართველი მეფის კარზე მყოფ რომელიმე ისტორიკოსს.

შ. ნუცუბიძე ცდილობდა, რომ ქართულ ისტორიულ წყაროებში ეპოვა თამარის იერუსალიმში წასვლის მისწრაფების შესახებ. მან თითქოს „იპოვა“ კიდეც ქართლის ცხოვრების ციტატა, რომელშიც მოთხრობილია თამარის კარზე არსებული სამღვდელთმსახურო წესების შესახებ: „საეკლესიო ღოცვად წესი ღოცვისა დაუკლებლად აღესრულებოდის, ვითარცა ტიბიკონი მოასწავებდა და განწესება პალესტინისაჲსა მონასტრისა მოგვითხრობს, ყოველი სრულიად. დარბაზის კარს მყოფი წირვად ვერვინ დააკლდებოდა: მწუხრი, დილეულ, სამხრი, ვითარცა თქმულ არს“.

¹⁰³ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 34.

ცხადია, აქ არც თამარის სიცოცხლის უკანასკნელ პერიოდზეა ლაპარაკი, არც იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში „ლოცვისა და მონანიებისათვის“ სწრაფვაზე და არც დე ბუას წერილის მსგავს ლეგენდარულ ანდერძზე. თამარის პირველი ისტორიკოსი აღნიშნავს, თუ სამეფო კარზე საეკლესიო წირვა-ლოცვის წესი როგორ და რის მიხედვით სრულდებოდა. „ასე რომ, დე ბუას წერილის „ანდერძი“ ჰაერზეა გამოკიდებული და მასში ისტორიული სინამდვილის ნატამალიც კი არ მოიპოვება“¹⁰⁴.

რამდენად რეალურია შესაძლებლობა, რომ ლაშა-გიორგის თამარის ნეშტი გადაესვენებინა იერუსალიმში? როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ლაშა-გიორგიმ რამდენიმე შეტევითი ოპერაცია განახორციელა ხლათის, არზრუმის, კარნუ-ქალაქისა და სხვათა მიმართულებით, მაგრამ მან ვერ შეძლო ბრძოლა ჯვაროსნებთან ერთად წმინდა ქალაქის განთავისუფლებისთვის. ლაშა-გიორგის დიდი სურვილი ჰქონდა იმისა, რომ გაელაშქრა იერუსალიმზე, მაგრამ მან ეს ვერ შეძლო, რადგან სრულიად მოულოდნელად საქართველოს საზღვრებს მონღოლთა ლაშქარი მოადგა. ამას ადასტურებს 1223 წელს რუსუდან მეფის მიერ მიწერილი წერილი რომის პაპ ჰონორიუს III-ადმი. მასში ვკითხულობთ:

„ჩემი ძმა, ქართველთა მეფე მიიცვალა და მისი სამეფო მე მერგო. აწ ვითხოვ თქვენს კურთხევას ჩვენ-

¹⁰⁴ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 35.

თვის და ყველა ჩვენ ქვეშევრდომ ქრისტიანეთათვის! დამიეტაში მყოფის თქვენის ელჩისაგან მივიღეთ თქვენი დიდებული რჩევა და ბრძანება, რომე ჩემი ძმა, წასულიყო ქრისტიანების შესაწევნელად. ისიც ამ ზრახვასა და წასვლის მზადებაში იყო, როდესაც ბოროტნი თათარნი შემოვიდნენ ჩვენს ქვეყანაში... დიდი უბედურება მიაყენეს ჩვენს ერსა და დაგვიზოცეს ექვსი ათასი კაცი. ჩვენ მათ არ ვუფრთხილდებოდით, რადგან ქრისტიანები გვეგონა, მაგრამ როდესაც ვსცანით, რომ კარგი ქრისტიანები არ იყვნენ, მაშინ შევკრიბეთ ყოველი ჩვენი ძალა და წინ აღვუდექით; ოცდახუთი ათასი კაცი გავუწყვიტეთ, ბევრიც დავატყვევეთ და დანარჩენი მათი მხედრობა ჩვენის ქვეყნიდან გავდევნეთ. აი, ამის გამო აქ დავრჩით და თქვენის ელჩის ბრძანებისამებრ ვერ წამოვედით“¹⁰⁵.

ამასვე წერს რომის პაპს ივანე ათაბაგი:

„გაუწყებთ, რომ ჩემი ბატონი მეფე მიიცვალა და მის ადგილს თქვენის ლოცვა-კურთხევის მაღლითა და ძალით სხვა ავირჩიეთ მეფედ. თქვენმა წმინდა მართლბრძანებამ, რომელიც დამიეტაში მყოფის ელჩის მიერ წარმოგვივლინეთ, მოაწია მეფემდე და ჩემამდე. ზოლო, როცა ჩვენ დიდის ძალით მოვამზადეთ ჯარი, ცხენოსნები, სურსათი და ვაპირებდით წასვლას ქრისტიანების

¹⁰⁵ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდგან ვიდრე XX საუკუნემდე. თბ. 1902. გვ. 7; ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში. თბ. 1984. გვ. 176-177.

შესაწევნელად და წმინდა ადგილების დასახსნელად, ამ დროს თათარნი, ჯვრით წინამძღვრებულნი, შემოვიდნენ ჩვენს ქვეყანაში, ქრისტიანობის მოჩვენებით მოგვატყუეს და ექვსიათასამდე კაცი გაგვიწყვიტეს. ხოლო შემდგომ რა ვსცანით, რომ ჭეშმარიტი ქრისტიანები არ იყვნენ... 25 ათასი ცხენოსანი გავუწყვიტეთ, ზოგნიც დავატყვევეთ და დანარჩენიც ჩვენის საზღვრებიდან გავდევნეთ. ეს გახლავთ მიზეზი იმისა, რომ ვერ შევასრულეთ თქვენი ბრძანება, თქვენის ელჩის მიერ გამოცხადებულნი“¹⁰⁶.

ეს ეპისტოლეები აშკარად მეტყველებენ, რომ ლაშა-გიორგის განუზრახავს დახმარებოდა ჯვაროსნებს „წმინდა ადგილების დასახსნელად“ მუსულმანთაგან. ამ მიზნით მას დაურაზმავს მხედრობაც, ლაშქრობისათვის საჭირო სურსათიც მოუმარაგებია, პალესტინაში მყოფ ჯვაროსანთა შორის კი დარხეულა ხმა, რომ „გეორგიანებად წოდებული იბერიელი ქრისტიანები“ აღდგნენ და ჭაბუკი მეფის მეთაურობით მიდიან იერუსალიმისკენ სალაშქროდო, მაგრამ მონღოლების მოულოდნელ შემოსევას ლაშა-გიორგისათვის განზრახვაზე ხელი აუღებინებია, ხოლო ჯვაროსნებს დიდი იმედები გასცრუებით, რაკი საჭირო გამხდარა რუსუდან მეფეს და ივანე ათაბაგს ეცნობებინათ რომის პაპისათვის მისი ბრძანების შეუსრულებლობის მიზეზი. ი. ლოლაშვილი ფიქრობს,

¹⁰⁶ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდგან ვიდრე XX საუკუნემდე. გვ. 9; ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში. გვ. 178-179.

რომ „ასეთ ვითარებაში თქმა იმისა, თითქოს ქართველთა ლაშქარმა ლაშა-გიორგის წინამძღოლობით თამარის ნეშტი უხიფათოდ მიასვენა და დაკრძალა იგი ქართველთა მონასტერში (თუ მაცხოვრის საფლავის ტაძარში), არა მარტო თვითნებური და ლიტონი განცხადებაა, არამედ იგი მოასწავებს ზემოხსენებულ ეპისტოლეთა გაუთვალისწინებლობას“¹⁰⁷. ნუთუ ლაშა-გიორგის იერუსალიმში წასვლის და თანაც თამარ დედოფლის ნეშტის წასვენების ამბავს რუსუდან დედოფალი და ივანე ათაბაგი რომის პაპს არ შეატყობინებდნენ?!¹⁰⁸

თუ სარწმუნოა ფრანგი რაინდის ცნობა, თითქოს თექვსმეტი წლის ლაშა-გიორგიმ საფლავიდან ამოიღო დედამისის ძვლები იერუსალიმში ქრისტეს საფლავთან დასაკრძალავად, როგორ მოხდა, რომ თამარის ისტორიკოსებს ან ჟამთააღმწერელს და გვიანი ხანის ავტორებს, რომელთაც დაგვიტოვეს ცნობები თამარის გარდაცვალებისა და დაკრძალვის შესახებ, ერთი სიტყვაც კი არ წამოსცდათ ამ მნიშვნელოვანი ამბების შესახებ? თუ ეს გადასვენება ნამდვილად მოხდა, უპირველესად ამ ფაქტს აღნიშნავდნენ თამარის პირველი და მეორე ისტორიკოსები, რომელნიც თავიანთ თხზულებებს წერდნენ თამარის სავარაუდო გადასვენების შემდეგ ახლო ხანაში, ხოლო თუ ლაშა-გიორგი ქართველთა ლაშქრით იერუსალიმში ჩავიდა დედის ანდერძის შესასრულებლად, ამას

¹⁰⁷ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 37.

¹⁰⁸ დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. თბ. 1962.

კი უეჭველად იტყოდა ჯერ ლაშასდროინდელი მემატიანე, შემდეგ კი ჟამთააღმწერელი, რომელთაც აღწერეს ლაშა-გიორგის ცხოვრება და მოღვაწეობა, მაგრამ როგორც ცნობილია, ეს ისტორიკოსები თამარის ნეშტის გადასვენებისა და ლაშა-გიორგის იერუსალიმში ჩასვლის შესახებ არაფერს არ ამბობენ, იმიტომ, რომ თამარი დაკრძალეს გელათში და იქიდან არავის გადაუსვენებია იერუსალიმში¹⁰⁹.

...აქვე აუცილებლად უნდა განვიხილოთ ლ. ტუხაშვილის მიერ მოყვანილი ცნობა, რომელიც გამოუგზავნია იკონიის სულტანს (?) საქართველოს მეფისათვის: „პასუხი მეფე დავითს, აფხაზის პატრონს“*. მასში ნათქვამია: „მოწყალებანი, რომლითაც უბიწოების საფარველის, თვალსაწიერთა დედოფალთ დედოფლის მიმოწერის თაობაზე განმარტება მოგვეცა, ეჭვი არ არის, მოთხოვნა იმ უბიწოს სისპეტაკისა იმაზე მეტია, რითაც მეფური უზენაესობითა და ხელმწიფური დიდებულებით მონებს შეიძლებოდა ჩვენებოდა; და პატიოსანი წარმოშობით, ვრცელი გონებით, მტკიცე რჯულითა და პირისგათავებით ის პატრონი, უბიწოების საფარველი, უცნობი არ არის, რადგან ის გვარი ჩინებული თვისებითა და ღირსეული წარმატებებით ცნობილია. ღმერთმა (იდიდოს

¹⁰⁹ თ. კენკებაშვილი, დე ბუას ეპისტოლეს გამოცანები. „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. № 60. გვ. 8-9.

* მეფე დავითში იგულისხმება ლაშა-გიორგი. ლ. ტუხაშვილი ფიქრობს, რომ სახელი განგებ არის შეცვლილი, რადგან ბარათი კონფიდენციალურია.

სახელი მისი!) ჩვენ, მონებს, იმ უბიწოების საფარველის ხელმწიფურ საქმიანობათა საზღაურად მასზე ლოცვის დროს შემწეობა უხვად მოგვანიჭოს და ზაკვათა უბედურობათაგან დაგვიფაროს, რათა რაც დღე გავა, (ჩვენ,) მონობაში მყოფთ წერილი მეტი ვიკითხოთ და ჩვენდა სასიკეთოდ, ყოველ წუთს პატივითა და მოწიწებით დავიცვათ, რადგანაც სამსახური მისი უდიდესი შენოვნებისა და დიდებული აკვანისა რუმის კლიმატის ხალხებისგან (ალაჰიმც აცოცხლებს დიდხანს მათ სულთნებს!) გარდაუვალია და აუცილებელი.

მითითება, რომელიც გორჯესთანის მეფეებთან (ჩვენს) თხოვნათა გამო იყო ნაბრძანები, მეფური წყალობისა და ხელმწიფური დარიგების მომხიბლაობისაგან დაშორებული არ ყოფილა. პასუხად ჩვენგან ქება, ზოტბა, შესხმა და ლოცვა-კურთხევა იმ საიდუმლოების დაცვით მიიღეთ. შემდეგში მიმოწერათა შარა, გზავნილებათა სავალი და თხოვნათა გზა გაკაფული ჰქონიათ და (ურთიერთობის) განახლებისა და განხორციელების საქმედროების შესაბამისად და ამ ძველ გვართან ნიადაგი კავშირის ხარისხი გამოჩენილი (აშკარა) ყოფილა მამა-პაპისაგან და წინაპართაგან და ანდერძით განსხვავებული დედოფლისა (ალაჰიმც შემოსავს მას მიტევებით!). უმაღლესი საკრებულოს ეს გვარი წინაპართა კვალზე, იმ გვარის რჩევების საზღაურად აქვს (მიუზღავს უფალი არა მდაბალთ), აწიც მიმოწერისა და კავშირის გზა გახსნილათ იგულეთ, ვინძლოთ ახალ-ახალი საქმენი გვაუწყოთ და საჭიროებისამებრ წერილის მიმოწერა არ

დაგვიძვიროთ, რათა მის შესრულებას მაშინვე შევუდგეთ, მაღალმა უფალმამც ინებოს!“¹¹⁰.

ამ საკმაოდ ბურუსიანი ბარათიდან აშკარად იკვეთება ერთი რამ: მეფეთმეფე თამარს დაუტოვებია რაღაც ანდერძი. რუმის ქვეყანა (იკონია) მზად არის დაეხმაროს ამ ანდერძის შემსრულებელს. ბარათში თითქოს ორი ქალია მოხსენიებული. ერთი ცხადად განსვენებულად არის მოხსენიებული. მეორე კონტექსტით ზუსტად არ ჩანს, ვინ არის. თითქოს ეს ცოცხალი უფლისწულია, რადგან მის სამსახურისთვის რუმის ქვეყანა (ე.ი. იკონია) მზად არის. ლ. ტუხაშვილის აზრით, შესაძლებელია საუბარი ყოფილიყო თამარის ნეშტის გადასვენებაზე (ე.ი. მისი ნეშტის სელჩუკიანთა მიწაზე გატარებაზე). ჩვენ ვიზიარებთ მ. თოდუას აზრს, რომელიც ფიქრობდა, რომ წერილში საქმე ეხება მეფე თამარის ქალიშვილის გათხოვებას სელჩუკიანთა რომელიღაც უფლისწულზე. ან, ჩვენი აზრით, შესაძლოა აქ რაიმე ფარულ პოლიტიკურ გარიგებაზე იყოს საუბარი. ყოველ შემთხვევაში ეს წერილი თამარის გადასვენების ფაქტთან მიმართებაში არ გამოგვადგება.

აქვე აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ, რომ სწორედ დე ბუას ეპისტოლე დაედო საფუძვლად 1946 წელს, იერუსალიმის პატრიარქის ალბერტო ფორის ინიციატივით, იერუსალიმში, იორდანის უდაბნოში იტალი-

¹¹⁰ ლ. ტუხაშვილი, ნარკვევები ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან. წ. I. თბ. 1994. გვ. 227-228; მ. თოდუა, ქართულ-სპარსული ეტიუდები. ტ. III. თბ. 1979. გვ. 5-6.

ელი არქეოლოგის ვირჯილიო კორბოს ხელმძღვანელობით წარმოებულ არქეოლოგიურ გათხრებს. ამ ექსპედიციამ სხვა მონასტერთა შორის აღმოაჩინა ქართული კულტურის ღირსშესანიშნავი ძეგლი – ქართული მონასტერი ქართულივე მოზაიკური წარწერებითა და სხვა მნიშვნელოვანი ექსპონატებით¹¹¹. ეს არქეოლოგიური ექსპედიცია და აგრეთვე სხვა მცდელობანი უცხოეთში თამარის საფლავის მოძიების შესახებ, ამ მხრივ, უშედეგოდ დასრულდა...

¹¹¹ ვ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. გვ. 31-32.

წყაროები და ლიტერატურა

1. ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959 წ.
2. ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ივ. ჯავახიშვილის რედ. თბ. 1944 წ.
3. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973 წ.
4. ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. ჟურნ. „მომომხილველი“, 1951 წ. № 2.
5. ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ნუსხა. ე. თაყაიშვილის რედ. თბ. 1906.
6. თ. კენკეაშვილი, კოჯრის ისტორია. თბ. 2010.
7. ზ. ჭიჭინაძე, ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდე. წ. II. ტ. I. ტფ. 1898.
8. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. კ. კეკელიძის რედ. თბ. 1941.
9. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959.

10. თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. ტფ. 1892. თბ. 2004.
11. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VIII. თბ. 1979.
12. ისტორიანი და აზმანი, კ. კეკელიძის რედ. გვ. 41; თ. კენკებაშვილი, სად და როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე? „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. № 65.
13. ლაშა-გიორგის დროინდელი მემეტიანე. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955.
14. მცირე ქრონიკები (კინკლოსების ისტორიული მინაწერები). ტექსტები გამოსცა, შესავალი წერილი და საძიებლები დაურთო ჯუმბერ ოდიშელმა. თბ. 1968.
15. მხითარ აირივანეცი, ქრონოგრაფიული ისტორია. ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილის გამ. თბ. 1990.
16. ბ. სილაგაძე, XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ ალ-ასირის ცნობათა შუქზე. კრებ. „საქართველო რუსთაველის ხანაში“. თბ. 1966.
17. ჯ. ოდიშელი, ქართული ისტორიული ქრონილოგიის ერთი საკითხი. ჟურნ. „ცისკარი“, 1976 წ. № 1.
18. ე. კვაჭანტირაძე, ქრონოლოგიის საკითხები ვარდან არეველცის „მსოფლიო ისტორიაში“. ჟურნ. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1989 წ. № 2.

- 19.ს. კაკაბაძე, როდის მიიცვალა თამარ მეფე. „თემი“, 1912 წ. № 56;
- 20.ბ. სილაგაძე, XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ აღ-ასირის ცნობათა შუქზე. გვ. 129;
- 21.ბ. სილაგაძე, XIII საუკუნის დამდეგის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1988 წ. № 2. გვ. 170-187;
- 22.ც. ღვაბერაძე, როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები. IX. თბ. 2009.
- 23.ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. თბ. 1984.
- 24.ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. თბ. 1931
- 25.გ. ალასანია, ბასიანის ბრძოლის თარიღისათვის. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1975 წ. № 1. გვ. 89-92
- 26.ა. გამყრელიძე, ბასიანის ომის თარიღი და ტრაპიზონის იმპერიის დაარსების ზოგიერთი საკითხი. კრებ. „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“. თბ. 1966.
- 27.ჟამთააღმწერელი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959.

- 28.რ. კიკნაძე, კიდეც ერთი ქართული წყარო ლაშა-გეორგის ისტორიისათვის. კრებ. „საქართველო რუსთაველის ხანაში“. თბ. 1966.
- 29.ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955.
- 30.თ. კენკებაშვილი, საქართველოს სამეფო სელისუფლებისთვის ბრძოლა დავით IV აღმაშენებლის მემკვიდრეთა შორის. თბ. 2010.
- 31.რ. მეტრეველი, ქრონოლოგიის საკითხები. თბ. 2002.
- 32.რ. მეტრეველი, საისტორიო ნარკვევები. თბ. 2009.
- 33.ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VI. თბ. 1973.
- 34.გ. ღუნდუა, თ. ღუნდუა, ქართული ნუმისმატიკა. ტ. I. თბ. 2006.
- 35.გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1974 წ. № 1.
- 36.თ. ღუნდუა, თ. ქამუშაძე, ანტიკური და ფეოდალური ხანის საქართველოს ნუმისმატიკა. თბ. 2007.
- 37.Вардан Великий, Всеобщая История. Перевелъ Н. Эминъ. Москва. 1861 г.
- 38.სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“ ძველი ქართული თარგმანები. ე. ცაგარეიშვილის გამ. თბ. 1978.
- 39.მ. ბახტაძე, კიდეც ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ. ივ. ჯავახიშვილის

- სახ. თსუ-ს საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები ტ. II. თბ. 2011.
- 40.შ. დარჩიაშვილი, XIII ს-ის დასაწყისის საქართველოს ქრონოლოგიის საკითხისათვის. ჟურნ. „მნათობი“, 1975 წ. № 2.
- 41.რ. მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი. თბ. 2002.
- 42.მ. ჯანაშვილი, თამარ მეფე. ტფ. 1917.
- 43.ვ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. თბ. 1974 წ.
- 44.ზ. ავალიშვილი, ჯვაროსანთა დროიდან. თბ. 1989 წ.
- 45.თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. ჟურნ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია. 1974 წ. № 1.
- 46.თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. ჟურნ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია. 1974 წ. № 2.
- 47.დ. ნინიძე, საქართველო-ევროპის დიპლომატიური კონტაქტები XIII ს. I ნახევარში. ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები. ნაწ. I. თბ. 1998 წ.
- 48.ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. მ. ლორთქიფანიძე 85. თბ. 2007 წ.
- 49.Рихард Хенниг, Неведомые земли. Пер. с немецкого А. В. Лисовской. III. Москва. 1962 г.

- 50.ა. გოგოლაძე, იოანე პრესვიტერის ლეგენდის ისტორიული და ბიბლიური საფუძვლების შესახებ. თბ. 2005 წ.
51. М. Забров, Крестовые походы. Москва. 1956 г.
- 52.ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. თბ. 1989 წ.
- 53.მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამღვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდგან ვიდრე XX საუკუნემდე. თბ. 1902 წ.
- 54.თ. კენკებაშვილი, დე ბუას ეპისტოლეს გამოცანები. „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. № 60.
- 55.თ. კენკებაშვილი, მიითვისა თუ არა იმერთა მეფე ალექსანდრე მეხუთემ თამარ მეფის საფლავი. გაზ. „რეზონანსი“, 2010 წ. № 326.
- 56.ლ. ტუხაშვილი, ნარკვევები ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან. წ. I. თბ. 1994 წ.
- 57.მ. თოდუა, ქართულ-სპარსული ეტიუდები. ტ. III. თბ. 1979 წ.
- 58.კ. გრიგოლია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. ჟურნ. „ცისკარი“, 1966 წ. № 9.
- 59.ბ. ლომინაძე, გელათი. თბ. 1955 წ.
- 60.ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. ტ. I. თბ. 1921 წ.
- 61.ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში. თბ. 1984 წ.

62. *Historie Littéraire de la France*, ouvrage commencé par religieux Benedictins de la Congregation de Saint-Maur, et continué par des Membres de l'Institut (Académie des Inscriptions et Belles-Letters), t. XXI, Paris, 1847.
63. *Regesta Regni Hierosolymitani*, 1097-1291, edidit Reinhold Röhricht, Oeniponti, 1893, № 868.
64. გ. მჭედლიშვილი, რუსთაველის, თამარ მეფისა და რუსუდანის საფლავების სავარაუდო ადგილსამყოფელის შესახებ. თბ. 2005 წ.
65. დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. თბ. 1962 წ.
66. პ. ინგოროყვა, თხზულებათა კრებული. ტ. I. თბ. 1963 წ.
67. ზ. ჭიჭინაძე, ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდე. წ. II. ტ. I. ტფ. 1898 წ.
68. ბასილი ეზოსმოდღუარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959 წ.
69. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, XII-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984 წ.
70. თ. ბუაჩიძე, ლიტერატურულ ურთიერთობათა ისტორიიდან. აღმოსავლეთსლავური მწერლობის განვითარება და ქართულ-რუსულ-უკრაინული ლიტერატურული ურთიერთობანი. თბ. 1968.

71. ტ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან. XVI-XVIII სს. თბ. 1960 წ.
72. რ. კიკნაძე, ფარსადან გორგიჯანისძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“. თბ. 1975.
73. იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა. „ქართული პროზა“. წ. VI.
74. გ. ავალიშვილი, მგზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე. ქართული პროზა. წ. VI.
75. თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. ტ. II. ტფ. 1897.
76. ა. თვარაძე, საქართველო და კავკასია ევროპულ წყაროებში. თბ. 2004 წ.
77. ა. სალუქვაძე, ფრანგი რაინდის გ. დე ბუას წერილი ბეზანსონის არქიებისკოპოსს ამაღე დე ტრამლეს. ჟურნ. „ცისკარი“, 1977 წ. № 2.
78. რ. მეტრეველი, დავით აღმაშენებელი, მეფე თამარი. თბ. 2002.
79. ს. კაკაბაძე, ერთი საკითხი საქართველოს ისტორიიდან. გაზ. „ინდუსტრიული ქუთაისი“, 1940 წ. 11 დეკ. № 286.
80. კ. გრიგოლია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. ჟურნ. „ცისკარი“, 1966 წ. № 9.
81. ე. გაბიძაშვილი, ქართველ წმინდანთა და დღესასწაულთა მოსახსენებელი დღეები ძველი ქართული ხელნაწერების მიხედვით. „მრავალთავი“, 2001 წ. № 19.

82. ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973.
83. ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ნუსხა. ე. თაყაიშვილის რედ. თბ. 1906.
84. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959.
85. თ. კენკებაშვილი, გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა. თბ. 2010 წ.
86. ლ. ტუხაშვილი, ნარკვევები ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან. წ. I. თბ. 1994.
87. მ. ჯანაშვილი, თამარ მეფე. თბ. 1917 წ.
88. თ. კენკებაშვილი, ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ძიებანი, წ. I. გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა. თბ. 2011.

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 222 36 09, 5(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

